Claus Rønlev
Slægtsforskning

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

DE DANSKE BYERHVERV

I TEKST OG BILLEDER

JYLLAND

I HOVEDKOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE

P. PETERSENS BOGTRYKKERI (EGMONT H. PETERSEN)

MCMIV

Digitaliseret af Claus Rønlev

HORSENS

BERING LIISBERG

BYENS OG NÆRINGSLIVETS UDVIKLING GENNEM TIDERNE

I

HORSENS I MIDDELALDEREN.

En lille Sølvmønt med Navnet Hors paa den ene og et Mandehoved paa den anden Side er det ældste Vidnesbyrd om den By, hvis Historie her i Korthed skal fortælles. Mønten antages at være præget ved Midten af det 11. Aarhundrede, under Svend Estridsen, og bringer os saaledes Meddelelse om, at Horsens alt dengang var en By af nogen Betydning som Handelsplads, siden Kongen her lod slaa Mønt. Og denne Betydning har den beholdt i den tidlige Middelalder. Hundrede Aar senere lader Valdemar den Store ogsaa slaa Mønt i Kongens Horsens, som det hedder paa en ved Bjærgsted i Aalborg Amt funden Sølvmønt, og under Valdemar Sejr betales der endnu Skat af Byen for Rettighed til at slaa Mønt.

Men om Horsens' Betydning som By i hine fjerne Tider taler dog først og fremmest den Omstændighed, at den allerede i det XIII. Aarhundrede, tidligere end de fleste andre Byer i Nørre Jylland, havde sin egen Ret, sin Stadsret. Den kendetegnes herved særlig som By i Modsætning til det omgivende Land; den har sine egne Lovbestemmelser, der kun passer paa et Samfund, der lever af Handel, Søfart og Haandværk, i Modsætning til Landbefolkningen, der lever af at dyrke Jorden, den har sit eget Ting og sine særegne Vedtægter til Beskyttelse for Byfreden, Handel og Haandværk.

Det »Næs«, hvorpaa Horsens er bygget og som har været medskabende ved Byens Navn Horsenæs, hvis første Stavelse i Overensstemmelse med Byvaabnet maa antages at betyde Hest, har i Oldtiden og den tidligere Middelalder i langt højere Grad end nu haft Karakteren af et Næs. Ti Fjorden er gaaet dybere ind i Landet end før, og store Dele af de Engdrag og Jorder, der ligger omkring Horsens har været omflydt af Vand. Det er vel endog sandsynligt, at det Terrain, paa hvilket Horsens By fandt Plads, i den ældste Tid har været et Næs for sig, der kun ved et Drag var landfast mod Nord. I det XIII. Aarhundrede kan de Sunde eller Vandløb, mellem hvilke Næsset skød frem, endnu paavises som Byens værnende Grave. 1261 tales der om Byens østre Grav, der fra Stranden har ført op omtrent i Retning af den nuværende Havneallee tværs over Kattesund, en Betegnelse, der altid i danske Købstæder findes anvendt om Gader, der fører eller har ført ned til Vandløb med ringe Dybde, og derfra mod Vest parallelt med denne Gade og med Nørregade. Paa Vestkanten minder endnu Gadenavnet Graven om Byens vestlige Værn. Mod Syd har Aaen dannet Grænse og Forsvar. Indløbet til Byen blev beskyttet af Borgen, der uden Tvivl har ligget i umiddelbar Nærhed af Skibsbroen Ladbrohoved, sandsynligvis paa det Sted, hvor langt ned i Tiden først St. Hans Kloster og derefter

Stjernholm blev bygget. Om Borgen eller Kongsgaarden ved Horsens har vi intet andet Vidnesbyrd end Navnet paa den Gade, oprindelig paa den Vej, der førte ud til den, Borregade.

En sejlbar Fjord, et Vandløb med fersk Vand og Skove med Træ og Vildt i Nærheden — det var de naturlige Betingelser for Anlæget af en By. De fleste danske Købstæder, Købinger, er opstaaet som Markedspladser og med selve Markedet eller Torvet som Centrum. Markederne var gerne grupperede om en eller anden Helgendag eller anden kirkelig Festdag, og Købere og Sælgere strømmede til ikke blot for Handelens, men ogsaa for Salighedens Skyld. Der var saaledes en nær Forbindelse mellem Marked og Messe, — den spores endnu nede i Tyskland og Belgien — og denne nære Forbindelse viser sig blandt andet i, at Kirken faar sin Plads paa Byens Torv, eller om man vil, at Torvehandelen af sig selv søger hen i Kirkens umiddelbare Nærhed.

Den ældste Kirke i Horsens var en Trækirke, der i det XII.—XIII. Aarhundrede blev afløst af den endnu staaende romanske Stenkirke, efter sin Værnehelgen kaldet St. Ib, den almindelige Forkortelse i Norden for St. Jakob, og dette Navn bar den, til den i 1794 fik Navnet Vor Frelsers Kirke. Ogsaa dens Størrelse tyder paa, at Horsens ved dens Opførelse var en ret anselig By.

I den ældste Tid laa Kirken frit paa Pladsen, hvor de Handlende paa Torvedagene satte deres »Skamler« op, d. v. s. deres lave Udstillingsborde. I den aarlige Markedstid satte de derimod Boder op, der blev staaende, saa længe Markedet varede, og som i mange Byer gik over til at blive faste Huse, hvorved Bodegaderne blev til Gader, der udmundede paa Torvepladsen. Siden hen i Tiden, da det kneb med at finde Rum til de Døde under Kirkegulvet, — thi det var noget, som alle eftertragtede, at finde Hvile under Kirkens skærmende Tag — opstod Kirkegaarden rundt omkring Kirken.

Ligesom Torvet ved Kirken, der tronede derpaa, var Byens Midtpunkt i aandelig Henseende og Midtpunktet for Handelen, dens Næring og Bjæring, saaledes var det ogsaa Midtpunktet for det hele borgerlige Samfundsliv. Her samledes Byens Mænd og drøftede Byens Sager, og her var Tingstedet, hvor Lov og Ret plejedes efter gammel nordisk Vis under aaben Himmel. Selv længe efter at Byen havde faaet et Raadhus, vedblev man dog at mødes til Tinge ude paa Torvet, hvor i en tidlig Tid ogsaa Galge og Kag, — Pælen ved hvilken Folk, der blev straffet med Pisk, blev bundet under Afstraffelsen — blev rejst.

Borgmester og Raad, — Horsens var saa anselig en By, at den i Middelalderen havde to Borgmestere og seks Raadmænd — menes at forekomme første Gang i et Dokument fra 1305, og det ligger da nær at antage, at Byen dengang har haft sit Raadhus. Det laa paa Torvets sydostlige Hjørne, sagtens med Façaden ud til Torvet og med Gavlen til Borggaden.

Det gamle Raadhus gik til Grunde ved en Ildebrand i det XVI. Aarhundrede. Da det blev opført igen, var det paa et andet Sted, hvilket tyder paa, at det tillige med Byens andre Huse har været en straatækt Træ- eller mulig Bindingsværksbygning. Kun Kirken og Klostrene var af Sten. Af de sidste havde Horsens to: Graabrødrenes eller Franciskanerklostret og Johannitterklostret. Det første blev grundlagt 1261 paa den store Grund mellem Badstugyde og »Byens østre Grav«, som Ridder Niels af Barritskov nævnte Aar skænkede Ordenen. Af Klostrets oprindelige

fire Fløje staar endnu den nordlige, Kirkefløjen, tilbage. Noget senere opstod det andet, St. Hans Klosteret eller »Korsbrødregaarden«, paa den anden Side Bygraven. Til dette hørte et Sygehus, der laa længere nede mod Stranden, som det udtrykkelig siges »paa Kirkegaarden«. Om denne Kirkegaard mindes vi vist endnu ved Navnet Sotfelt, d. v. s. Stedet, hvor de der døde af Pest eller Sot blev begravet. Paa den modsatte Side af Byen, uden for dens vestre Grav, laa St. Jørgensgaarden, de Spedalskes Gaard, om hvilken vi mindes ved Navnet Spedalsø, og inde i Byen paa Hovedgaden, i nuværende Søndergades nordlige Side, laa endelig Helligaandshuset, en borgerlig Hospitalsstiftelse for Syge, Vanføre og Fattige.

De første skriftlige Efterretninger, man har om Horsens, beretter — som de første historiske Efterretninger om næsten alle danske Byer — om fjendtlige Angreb. Under Borgerkrigen mellem Kongerne Erik og Abel blev Horsens 1242 plyndret og brændt. Det var næppe første Gang, det hændte den, men om tidligere Angreb og Ødelæggelser, der uden Tvivl har ramt den som andre danske Købstæder i det XI. og XII. Aarhundrede, har vi ingen Efterretning. Ved denne Brand i 1242 gik »Horsens Gaard«, vist nok den før omtalt Borg eller Kongsgaard, til Grunde.

En Snes Aar senere, i Sommeren 1261, fik Horsens Borgerskab sig en ordenlig Forskrækkelse paa Halsen. En skønne Dag saa de nemlig en Flaade paa syv store Skibe stævne ind mod Byen. Sligt havde sjældent godt i Følge, og Byens Folk er sikkert blevet meget beroligede ved at høre, at Flaaden, der var udsendt af Bisp Haakon af Trondhjem, der selv var om Bord, ikke kom med Ondt i Sinde. Den var ude paa Frierfærd, og om den skulde blive blodig eller gaa fredeligt af, vilde nærmest komme til at bero paa den 17aarige Prinsesse Ingeborg, Erik Plovpennings Datter, der opholdt sig i et Kloster i Nærheden af Horsens. Kongen af Norge havde nemlig friet til den unge Prinsesse, men hendes Moder synes at have haft andre Planer med hende og for Eksempel ikke sørget for Udstyr. Nordmændene, der var beslutsomme Folk, har ikke lagt Vægt paa saadanne Bagateller og behøvede det saa meget mindre, som den unge Prinsesse selv ikke lod til at ville opsætte sit Bryllup, fordi Brudekjolen ikke var færdig. Hende fandt Bispen i sit Kloster, hvorhen han var draget med sine væbnede Mænd efter at have ladet Resten blive tilbage og passe paa Skibene, der laa i Horsens Fjord. Prinsesse Ingeborg var straks rede til at følge de norske Mænd først ned til deres Skibe og derefter til deres Fædreland, men rigtig aabent har ingen af dem gaaet til Værks. Ti det hedder udtrykkeligt, at de to danske Riddere, der skulde passe paa hende, vidste ikke, hvor hen Rejsen gik, før de var kommet om Bord og havde sat Kursen efter Norge. Det er ikke umuligt, at den senere saa berømte Fribytter, Tønsberg-Jarlen Alf Erlingsøn, har været med paa dette ejendommelige Togt og paa det har lært Farvandet her at kende. Sit Kendskab hertil gjorde han i alt Fald frugtbringende, da han i 1285, under de Fredløses Plyndringer, løb ind i Horsens Fjord og hærgede og plyndrede og stak Ild paa Byen. Det var mindst anden Gang i Løbet af et Aarhundrede, at Horsens By blev lagt øde.

Det var maaske Harme over dette sidste Overfald, der endnu sad i Blodet paa Erik Mændveds Drost, David Torstensøn, da han i Begyndelsen af det næste Aarhundrede tog en norsk Herremand, Svend Friis og hans Ledsagere, til Fange i Horsens. Det var David Torstensøn, der havde fanget Tønsberg-Jarlen eller Mindre-Alv, som han ogsaa blev kaldet, og ladet ham hænge ved Helsingborg, og Svend Friis og hans

Hansen & Bryde, fot.

FREDRIK V.s INDTOG I HORSENS 1749

Venner har vistnok været af Mindre-Alvs Mænd og ligesom han slaaet sig til de Fredløse, ti Kongen lod dem alle henrette.

Erik Mændved opholdt sig, som det synes, ofte i Horsens, og her blev, da det store Bondeoprør 1313 lykkelig var undertrykt, opført en ny Borg, som de underkuede Bønder blev tvunget til at bygge til deres egen Tugt og Ave. Forskellige Adelsmænd, der havde ægget Bønderne til Oprør, som Rigens Raad Ridder Niels Brock, der have Gaarde i Horsens, blev dømt som Forrædere paa en Herredag i Byen 1313, paa hvilken Kongen ogsaa dømte de oprørske Bønder og sluttede Forlig med Hertug Erik af Sønderjylland.

Hansen & Bryde, fot.

KLOSTERKIRKEN

Den nye Borg blev sandsynligvis bygget, hvor den gamle Kongsgaard havde ligget, Nord for Ladebro, hvorfra Indløbet til Byen bedst lod sig forsvare. Men den fik ikke lang Bestand; ti i Kong Christoffer II.s Haandfæstning forlangte Adelen, at forskellige nye Borge, der — som den ved Horsens — var rejst til Værn og Styrke for Kongemagten, skulde rives ned. Allerede i 1320 var Borgen nedlagt, og paa dens Grund og med Benyttelse af dens Murværk anlagdes det ovenfor omtalte Johannitterkloster eller Korsbrødregaard.

De urolige Tider under Valdemarernes Efterfølgere havde lige saa lidt været Horsens som andre danske Byer til Baade og Gavn. Men værre blev det dog i Pantsættelsernes Tid, hvor de holstenske Grevers »Amtlüde«, d. v. s. Fogeder og Opkrævere, havde Byen inde. Derefter fulgte den store Landeplage, »den sorte Død«; Handel og al borgerlig Næring blev lagt øde, og tunge Skatter blev lagt paa Borgerne. Ti store Dele af Landet var endnu i de fremmedes Vold og skulde indløses. Valdemar Atterdags Interesse for Byernes Opkomst har dog sikkert ogsaa bragt Horsens nogle Goder, men med Krigen med Hansestæderne og deres Indfald i Jylland 1368 blev Horsens som de fleste andre jyske Byer atter besat af Fjender og udsuget, om ikke ganske ødelagt.

Under Dronning Margretes forsigtige og kloge Regering begyndte der atter at

komme Ro, Sikkerhed og Orden i Landet. Men det kneb dog for Købstæderne at komme paa Fode igen. I 1422 klager Borgere og Købstædmænd, blandt dem sagtens ogsaa Udsendinge fra Horsens, for Erik af Pommern, at det er rent galt fat med Handel og Købstadsnæring rundt omkring i Riget; ti »det, som Byernes Borgere deres Bjæring og Købmandsskab af skulde have,« det har nu Bønder, Vornede og Forprangere ude paa Landet, idet de udbyder alle Slags Købmandsvarer til Salg, Klæde, Humle, Staal, Sardug, Lærred og andet sligt, og enhver, som har Lyst dertil, farer med saadanne Varer til de ny Fiskerlejer i Landet og køber der alt, hvad dem lyster, og »gør stort Forkøb baade paa Sild og paa Fæ og alle Haande Købmandsvarer«. For at forhindre dette Købmandsskab, som er Byerne til stor Skade, byder og befaler Kongen ved et Kongebrev af samme Aar, at Handel hører Byerne til og maa kun drives af Mænd, der er bosatte, skatteydende Borgere i Byerne, og paa disses Torve. I Byerne skal enhver nære og bjærge sig ved sin Virksomhed, hedder det videre i denne første Lov for de danske Købstæders Næringsliv, Købmanden af sin Handel, Bageren af sin Bagning, Suderen af sin Skomagergerning, Smeden af sin Esse og Skræderen af sin Naal.

Hansen & Bryde, fot.

FRA KLOSTERKIRKENS INDRE

I den ældste Tid var Byerne bleven styret af Gildet, et Broderskab, der dannedes af de bedste og forstandigste Mænd i Byen. I Gilderne lærte man at tage Hensyn til andre, at hjælpe hinanden og at lægge Baand paa sine egne Lidenskaber. Gilderne var i hine lovløse Tider Planteskolerne for de spæde Spirer, ved hvilke et

ordnet Samfund er vokset op. De Mænd, der styrede Gildet, kom i Virkeligheden til at styre Byen, og af deres Tal udgik, da Samfundet var saa vidt ordnet, Borgmestre og Raad. Efterhaanden opstod der flere Gilder i en By — Horsens har saaledes vistnok haft et Købmandsgilde, der mulig senere blev til et Papegøjegilde, samt et St. Gertruds og et St. Peders Gilde, det sidste var Smedenes Gilde —; men det betød i Virkeligheden en Nedgang i Gildets Magt, og det er ganske i Samklang med, at Styrelsen i Byerne gaar over til Borgmestre og Raad, om end det gamle Forhold vedbliver at bestaa, at Borgmestre og Raad kun maa tages blandt Byens Købmænd.

Hansen & Bryde, fot.

KLAUS KORTSENS HUS PAA SØNDERGADE

Handelsstanden dannede Overklassen i Middelalderens Byer, og Haandværkeren, der alene ved at arbejde for andre blev stemplet som en næsten ufri Mand, formaaede kun sjældent ved sine Hænders Arbejde at naa op i Velstand og Anseelse ved Siden af de Handlende. Under de urolige Forhold i det XIV. Aarhundrede kunde det se ud, som om Haandværkerne havde søgt at bryde de Handlendes Enevælde i Byerne. I alt Fald finder Erik af Pommern det nødvendigt at indskærpe, at ingen Haandværker maa blive Borgmester eller Raadmand. Og det kunde der være saa meget mere Grund til, som Haandværkerne var underkastet et stadigt Tilsyn af Byens Øvrighed, der skulde paase, at de lavede »godt og ustraffeligt« Arbejde, saa Borgerne i Byen kunde være tjent med at give dem derfor, hvad de forlangte.

Hansen & Bryde, fot.

PARTI FRA AAEN FØR 1903

Imod Handelsstandens Overmagt sluttede Haandværkerne sig sammen i Lav, der var en Fortsættelse af de gamle Gilder. Som disse lagde Lavene stor Vægt paa den indbyrdes Opdragelse. Og her fik de en betydelig Indrømmelse fra Regeringen, der tilstod dem — ligeledes som en Arv efter Gilderne — Jurisdiktion over alle Lavets Medlemmer, saaledes at intet maa »kæres for Øvrigheden«, før det var kæret for Lavets Oldermænd.

1442 udsteder Christoffer af Bayern Horsens Bys Privilegier. Borgmestre og Raad faar Fuldmagt til at »regere alle Embede«, d. v. s. Haandværk, »som de ville være det bekendt for os«, Byens Borgere faar Toldfrihed til at købe og sælge over alt i Riget undtagen paa Skaane Marked og paa andre kgl. Fiskelejer om Høsten. Endvidere faar de Ret til at forfølge Skyldnere paa deres Byting samt fri Mark, Skov, Fægang og Fiskeri udi salt Vand, som de fra Arilds Tid har haft. Og under Straf af Varernes Fortabelse maa ingen handle i nogen ulovlig Havn i Horsens Bys Nærhed. Den sidste Bestemmelse fik, da den ikke blev overholdt, Bekræftelse af

Hansen & Bryde, fot.

PARTI FRA AAEN FØR 1903

Kong Hans, der 1485 gav Byen det Privilegium, at ingen fremmede Købmænd, hvor de end maatte høre hjemme, maatte handle med Bønder og Almue i to Miles Afstand fra Horsens By.

Om Lovløsheden i hine Tider faar man et mærkeligt Vidnesbyrd i et Andragende fra Prioren i St. Hanskloster, i hvilket han beder Hs. Hellighed Paven om Tilladelse til, at de Horsens Borgere, der tidligere havde søgt Klostrets Kirke, for Fremtiden »for at undgaa Overfald af Sørøvere« maa søge St. Jakobs Kapel i Staden.

I Februar 1523 var det nær kommet til et blodigt Opgør mellem Christjærn II.s Følge og de jyske Rigsraaders Mænd, da bægge Partier lagde sig ind i Byen, og i Marts s. A. udbrød der Mytteri her i Staden blandt den nylig hyldede Kong Frederiks holstenske Tropper, der ikke kunde faa deres Sold udbetalt. Den unge Hertug Christian var heldigvis til Stede og skaffede Mønt, saa det blev ved Truslerne. 1534 blev han selv hyldet i Horsens af den Del af Jyderne, som ikke havde sluttet sig til Skipper Klement.

Hansen & Bryde, fot.

PARTI FRA AAEN FØR 1903

Da dette skete, havde Reformationen alt for flere Aar siden sejret i Horsens. Her som alle Vegne var det de mest ansete Borgere, der sluttede sig om den nye Læres Forkynder, i dette Tilfælde den nidkære Præst Peder Borgsmed, der førte an i Kampen mod Tiggermunkene, med hvilke Borgerskabet i længere Tid synes at have ligget i aaben Fejde.

II

HORSENS I DEN NYERE TID

Som andre danske Byer var Horsens bleven standset i sin Vækst ved de sørgelige Tider efter Valdemar Sejrs Død. Netop samtidig hermed begynder Hansestæderne at træde op, og snart behersker de driftige og foretagsomme Købmandsstæder Handelen i alle Nordens Byer, de være sig store eller smaa. Først i Slutningen af det XV. Aarhundrede begynder deres Magt at svækkes. Englændere og Hollændere optræder nu som deres Medbejlere, og de danske Byer selv synes under Christjærn II.s vidtskuende Planer at staa ved Begyndelsen til en rig og stor Udvikling. — Saa

kommer Kongens Fald, Borgerkrigen og Reformationens Uroligheder, og Udviklingen standses paa ny. Det skal her være nok at pege paa een betydelig og gammel Indtægtskilde for Horsens, lige før Borgerkrigen brød ud og atter satte Byen tilbage, nemlig Studehandelen. I 1511 havde to Mænd i Horsens kunnet udføre ikke mindre end 600 Stude.

Næppe var Reformationsstriden og Grevens Fejde endt, før Horsens i 1540 blev hærget af en Brand, der i hvert Fald var saa stor, at Kongen gav Byen fri for at betale Skat i fire Aar. Men to Aar senere giver han Byen en Gave, som viser, at

Hansen & Bryde, fot.

PARTI FRA HAVNEN, 1906

der trods alle Ulykker er Trang til Udvikling. Han skænker den Lovby Mark, der laa umiddelbart mod Vest, »for at Horsens By saa meget bedre maatte blive bygget og forbedret igen.« Og med den Opgangstid, som nu tager sin Begyndelse for de danske Byer, vokser Horsens snart ud over sine gamle, middelalderlige Grænser, som den ved tidligere Tiders Ugunst var bleven holdt indenfor. Inden Aarhundredets Slutning er Søndergade forlænget langt ud over den gamle Bygrænse, Graven. Denne er selv bleven til en Gade, Smedegade strækker sig ud mod Nord, Fugholmstræde mod Syd og Borregaden forlænges ud mod Øst. Selv inde i den gamle Del af Byen viser denne Trang til Udvidelse sig, og i 1575 bebygges et Stykke af Kirkegaarden, Nord for Kirken. Om alle de nye Gader er brolagte, som det blev paabudt ved Kongebrev af 1537, turde vel være et Spørgsmaal; det gik ikke saa glat med at sætte slige Lovbestemmelser igennem. Da Horsens omtr. 1580 atter var ble-

ven hærget af en voldsom Brand, bød Fredrik II., at alle nye Huse skulde tækkes med Tegl, men det varede maaske endnu længer, inden det blev gennemført.

Ved denne Brand ødelagdes Raadhuset, og det er vel et Udtryk for, at Byen er vokset, naar man genopfører det et godt Stykke længere mod Vest, paa søndre Side af Søndergade, omtrent hvor det ligger endnu.

Om Byens Vækst og Udvikling i dette Tidsrum, inden de ulykkelige fjendtlige Indfald i det XVII. Aarhundrede atter satte den tilbage, faar man den tydeligste Forestilling gennem Byens Skattebøger for 1556 og 1627. I det første Aar talte den

Hansen & Bryde, fot.

BANEGAARDEN OG TELEGRAFSTATIONEN

296 Vaaninger, nemlig 141 Gaarde, 10 Huse og 45 Boder; i det andet derimod var Vaaningernes Antal vokset til 583, hvoraf 123 var Gaarde, 158 Huse og 385 Boder. At Byen ikke var gaaet stærkere frem skyldes uden Tvivl de voldsomme Pestepidemier, der hjemsøgte den i 1565, 1578—79, 1582 og 1584.

Christian IV.s Krige i Begyndelsen af det XVII. Aarhundrede kostede Horsens mange gode Penge i Skatter og Afgifter, i Baadsmandshold og Borgerleje, men Ulykkerne begyndte dog først ret, da Oberst Baudissin som Høvedsmand for Kongens egne Tropper under Kejserkrigen slog sig paa en regulær Plyndring af det Land, han skulde forsvare. Blandt andet sendte han »hele Skibsladninger af plyndrede Kostbarheder fra Horsens til Holland«, og Borgerne her og i Viborg maatte sende Bud til de fjendtlige, kejserlige Tropper for at bede dem fremskynde deres Marche og befri dem for deres egen Konges Soldater! De kom da ogsaa i Begyndelsen af Oktober

1627, men da de i Juli 1629 forlod Byen, var omtrent 200 Huse og Gaarde nedbrudt, afbrændt og ødelagt. Endog flere Aar efter Krigen var sluttet, herskede der saa stor Armod mellem Byens Borgere, at de ikke formaaede at holde Tjenestefolk til at forrette Arbejdet i Marken, men maatte selv uden Hjælp udføre, hvad der skulde gøres.

I Januar 1644 kom Svenskerne for Byen og brandskattede den for 30,000 Rdl. Dertil kom de mangfoldige Rekvisitioner og Ødelæggelsen af 89 »Ildsteder« det vil sige Boliger, foruden stort Tab af Skibe og Skuder og Baade, som Fjenden bortførte. Der er uden Tvivl ikke nogen Overdrivelse i et Udtryk af Samtiden, »at der nu udi Byen er ganske ringe Formue og Næring«.

Men langt mindre var der dog tilbage, da den ulykkelige By i 1660 endelig kunde trække Vejret igen efter omtrent to Aars Okkupation af snart svenske, snart brandenborgske og polske Tropper. Som et Tillæg til Krigens Ulykker rasede Pesten i 1659. Alle Dokumenter til Oplysning om disse trange Tider synes for Horsens Vedkommende at være gaaet tabt, men naar det i Grundtaksten for 1682 hedder, at Byen i dette Aar kun talte 87 Gaarde, 72 Huse og 279 Boder, taler disse tørre Tal ogsaa tydeligt nok i sig selv. Trængslerne var imidlertid ikke forbi endda. Nu kom de mange haarde og trykkende Skattepaalæg og Afgifter af alle Slags, der blev inddrevet ved militær Eksekution, Indkvarteringer o. s. v., og man tvivler ikke om, at Borgmestren, Jørgen Blymester, har Ret, naar han i 1683 »kunde med sin højeste Ed saa og med klare Bevisninger bestaa (hævde), at Horsens By, Gaarde og dem tilliggende Avl, om ikke Halvparten saa dog Tredieparten deraf, er udsat for stor Gæld og Betryk, saa de aldrig vide, hvorledes de skal skikke sig med Takseringen, (Skatteligningen), eftersom den Mand, der stod i forrige Krigsstyr for 60 Rdl., kan ikke nu stande for 3 Mark.«

Langsomt forvandt Horsens de dybe Saar, som Krigen havde slaaet. Øde Tomter blev længe liggende inde i Byen som Minder om Ødelæggelsen; endnu i 1741, da der siden Krigen var opført 54 Vaaninger og nogle Pakhuse og Barakker, laa der øde Byggepladser hen. I 1711 er Byen ikke i Stand til at efterkomme de Rekvisitioner in natura, som Regeringen forlanger, »saa denne forarmede By i saa Maade lige saa slet som i andre Maader er forsynet«. I 1720 har Horsens 214 næringsdrivende Borgere, men det hedder, »at Halvdelen af dem er fattige og en stor Del maa tigge sig deres Brød til.« Regeringen tog sig vel af Byen og straffede Forprang og anden ulovlig Handel, men hvad hjalp det? Det var Havnen, det var galt med. Den var forfalden i Krigsaarene og den efter dem følgende Standsning af alt Handelsliv, og skildres i 1717 som brøstfældig og øde. Dæmningen mellem »Flasken« og Revieret er somme Steder helt borte, hvorfor det sidste er saa tilsandet og opfyldt, at hverken Skibe, Pramme eller Baade kan flyde der mere. »Dersom merbemældte Dæmninger ej med forderligste vorder repareret, forvolder det, at baade Negotien og Sejladsen her til Byen vorder ødelagt.« Man maatte se at hjælpe sig med Vinterhavnen ved Steensballesund, hvor der var nogenlunde dybt Vand, og det var ogsaa det man gjorde trods al det Besvær, der fulgte med. Ti Byens Skibsflaade vokser, om end langsomt, ligesom Byen selv. 1709 havde Horsens 17 Fartøjer paa 152 Læster; i den nordiske Krig mistede den 12 Fartøjer til en Værdi med Ladninger og alt af 25,114 Rdl., men i 1726 var den dog oppe paa 18 Skibe igen og 1735 paa 24, nemlig 4 Krejerter (6 til 19 Læster), 4 Skuder (9 til 16 Læster), 5 Ga-

Hansen & Bryde, fot.

SØNDERGADE, 1906

lioter (7 til 13 Læster), 11 Jagter (3 til 10 Læster). I 1741 hedder det, at Havnens Indtægter kan beregnes til 80—90 Rdl. om Aaret, »men da en Del af Byens Fartøjer er forulykkede og de 2 største bortsolgte, formenes Havnens Indkomster herefter at ville aftage«. Denne Spaadom slog ogsaa til. I 1746 havde Byen kun 20 Fartøjer paa 166 Læster, 1749 18 paa 147 og 1750 15 paa 136. Opgangen i 1735 skyldtes de Forbedringer, som det har været muligt at gøre ved Havnen i 1732, takket være Kongens Naade og Borgernes eget videre Tilskud. »Ind- og udgaaende Varer,« hedder det i en officiel Indberetning 1735, »føres af Byens egne Skibe, undtagen det kan forefalde, at der fragtes et eller andet af Flensborg, Sønderborg og Haderslev. Udenrigske Varer tages i Flensborg undtagen Salt, Vin og Sæbe, som føres fra København.« Byens Skibe farer kun imellem Landsdelene, paa Norge og Østersøen samt paa Flensborg med Korn og Fedevarer, Tømmerlast, Sten og Kalk.

Af samme Indberetning faar man et ganske klart Billede af Tilstanden i den lille By, der havde lidt og gennemgaaet saa meget, men som med ægte jysk Sindighed og Udholdenhed var ved at arbejde sig til Vejrs igen. Nu har den ikke mindre end 15 Købmænd, der handler med Kornvarer, grove Varer, Trælast etc.; 18 holder aaben Bod, men driver dog ogsaa Handel med Korn og Trælast, samt 4 Tobaksspindere og 1 Handskemager, der alle holder aaben Bod med fine og grove Varer og Specerier. Af privilegerede Mænd er der kun faa, nemlig 1 Limsyder, der afsætter sin Lim rundt om i Landet og selv i København, desuden bruger han en lille Handel med nogle grove Varer, Alentøj, Kattun, Speceri og Isenkram. Dernæst er der 3 Farvere, der er privilegerede for Livstid; 1 Apoteker og 1 Vinhandler, »hvilken sidste kun har liden Næring«. »Nogle faa Købmænd er bemidlede; de fleste handle paa Kredit i Lybek og Flensborg. En Del af dem er i meget slet Tilstand«.

Af Haandværkere er der i Forhold til Byens Størrelse ikke saa faa. I Lav er der 17 Skomagere, 11 Skræddere, 13 Felbereder, 8 Snedkere, 6 Klejnsmede, 3 Grovsmede, 1 Nagelsmed, 5 Hattemagere, 3 Saddelmagere, 3 Rokkedrejere og 9 Handskemagere. Uden for Lavene nævnes 2 Kirurger, 3 Parykmagere, 2 Kobbersmede, 1 Bogbinder, 4 Bagere, 2 Glarmestre, 2 Slagtere, afdankede Ryttere, 6 Murmestre, 4 Bødkere, 6 Skibs- og Hustømmermænd, 3 Pottemagere, 2 Messingarbejdere, 4 Guldsmede, 1 Bendrejer, 1 Sejllægger og 2 Knapmagere.

Af Haandværksfolk er der meget faa, der »kan rede vel for sig«. De andre af Byens Indvaanere er ikke af nogen synderlig Formue, og mange er ganske forarmede, hvilken slette Tilstand kommer »en Del formedelst de over deres Vilkaar og Evne opfører sig med Guld- og Sølvgalloner, med deslige Baand, Silke, Fløjel og andet kostbart Tøj, som er langt over deres Stand, saa den Ringe vil have det saa prægtigt som den Bedste.« Kort sagt: Man vil ikke stikke op for sin Nabo, end ikke i Guds Hus, hvad de forargerlige Stolestadestridigheder tilfulde viser. Og gør en Borger sin Datters Bryllup maa det ske med lige saa stor Anretning og Stads som andre Godtfolks i Staden, selv om han paa et Par Dage sætter et helt Aars Fortjeneste over Styr. Det er den gamle Klage, der lyder i København som i Provinserne, — saa den maa sikkert have noget paa sig — at der er saa faa rige og velstaaende Mænd i Byerne, ti saa snart de har tjent en Smule Penge, slaar de for stort paa og spiller op, som om de ejede store Formuer.

Første Halvdel af det XVIII. Aarhundrede har været en Opgangstid for Horsens; derom vidner de mange anselige Gaarde og Huse, der blev opført i denne Periode,

Klaus Kortsens Gaard og den Lichtenbergske Gaard for blot at nævne de mest bekendte, der endnu den Dag i Dag giver Horsens et fornemt Præg. Det var vel heller ikke saa lidt, naar der i Parykskat i 1710 betaltes Skat af 54 Parykker, 8 Fontanger og 3 Topper og i 1743 af 12 Karosser, 1 Chaise og 1 Kariol. Og det hedder sig da ogsaa, at der paa forskellig Vis gaar stor Overdaadighed i Svang i Horsens. Men det varede kun en Tid. I 1753 faar vi af selve Byens Magistrat at vide, »at den sorte Armod regerer med væbnet Haand i de fleste Huse.« Der synes virkelig paa den Tid at være indtraadt en Tilbagegang, som ikke blot mærkes paa Nedgangen i Skibenes Antal, men ogsaa paa Folketallet. I 1741 anslaas dette til at have været 2500; i 1769 er det 2584; i 1787 er det 2221. Nu gaar det ikke længer ned, og det hænger maaske sammen med det Opsving, Byen i det hele taget tog, efter at man 1785 for Alvor havde begyndt paa at uddybe Havnen og for-

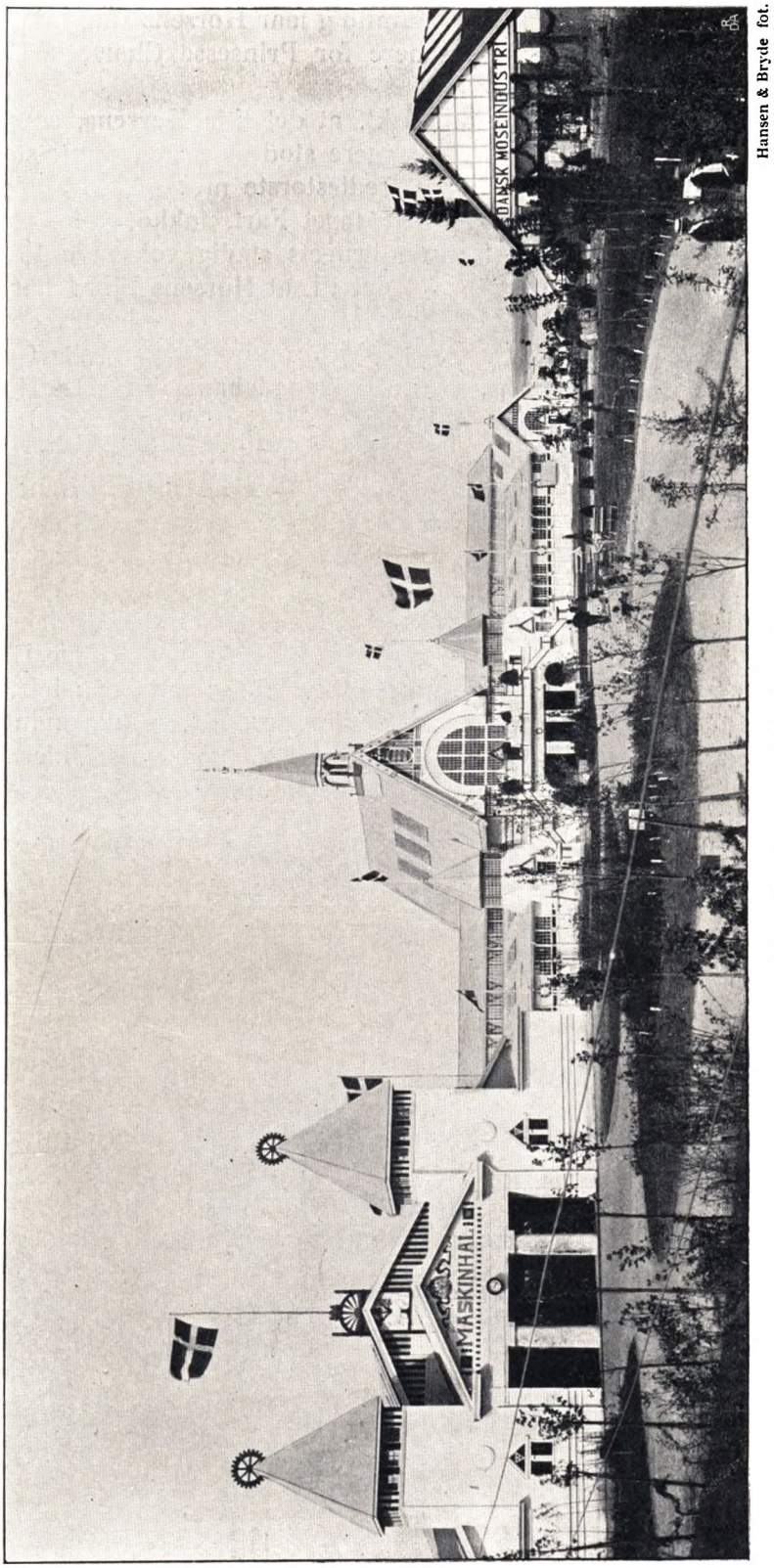

Hansen & Bryde fot.

UDSTILLINGS-BYGNINGEN I 1905

bedre Besejlingsforholdene. Samtidig faar Horsens Rang, idet den bliver Residens for det lille russiske Hof og senere for Prinsesse Charlotte Frederikke, Frederik VII.s Moder.

Men hvem vilde have tænkt, at det lille Horsens, som ved Aarhundredets Begyndelse med sine 2396 Indbyggere stod som den femte-største By i Landet i 1901 skulde kunne møde som den trediestørste med 22,243 Sjæle! Det er særlig i Tiden efter 1835, at Udviklingen har taget Fart, takket være Byens heldige Beliggenhed som Udskibningssted for Landbrugets stadig voksende Produktion. Med store Bekostninger har man nu drevet det til, at Horsens Fjord har et Sejlløb paa 100 Fods Bundbredde og 22 Fods Dybgaaende. I 1903 anlagdes endelig den nye Havn, og det gamle Aaløb overdækkedes og forandredes til brede Gader.

I 1868 aabnedes den østjyske Længdebane, der satte Horsens i Forbindelse med Nabobyerne og gennem dem med hele Landet mod Nord og Syd. Senere har Byen strakt sine Fangearme ind i Landet ad Lokalbanerne Horsens-Juelsmindebanen 1884; Horsens-Tørringbanen 1891 og Horsens-Bryrup Banen 1899, hvorved den har knyttet sit gode og frugtbare Opland endnu tættere til sig.

Fra Midten af forrige Aarhundrede er Horsens bleven Sædet for en Mængde industrielle Anlæg, og Haandværk og Industri er i lige saa rask Udvikling som Handelen. Ti Horsens har ikke blot altid, som en af dens Historikere har udtrykt sig, haft det Held at have en Række dygtige og driftige Borgere, der har formaaet at holde Byen oven Vande i de onde Tider, men den har, hvad dens store Udvikling i forrige Aarhundrede noksom viser, heller ikke manglet Mænd til med Driftighed og Kløgt at bringe den frem i opadgaaende Tider. Af Horsens Fortid kan man drage de bedste Varsler for de kommende Tider.

H. PETERSEN

NUTIDENS NÆRINGSLIV

AKTIESELSKABET
CROME & GOLDSCHMIDTS FABRIKER

Naar man nærmer sig Horsens, fanges Opmærksomheden af et stort Bygningskomplex, der oppe paa en høj Bakke dominerer stærkt i Landskabet. Det er paa Afstand ikke uligt et gammelt Slot eller en Hovedgaard, og man kan derfor forstaa, at en preussisk General, der i Krigsaaret 1864 kom ridende sydfra, skal have peget paa det formentlige Slot og sagt til sin Adjutant: »da werd' ich wohnen«. Men kun paa Frastand set og i det rent ydre gør Komplexet dette Indtryk; paa nærmere Hold opdager man dets virkelige Øjemed: at det er en Straffeanstalt. Denne Institution nævnes her, fordi det store Aktieselskab »Crome & Goldschmidts Fabriker« har en Del af sin Virksomhed inden for Anstaltens tykke Mure med de tilgitrede Vinduer, og fordi netop denne Del af Virksomheden saa at sige er bleven Udgangspunktet for eller Oprindelsen til den Forretning, som senere overgik til Aktieselskabet.

Ethvert større Foretagende har i Reglen *sin Mand*, hvem dets Tilblivelse og Fremgang særlig skyldes; saaledes ogsaa her. Manden var Moritz Goldschmidt. Han fødtes den 2. September 1822 i Vordingborg af jødiske Forældre og var Broder til den bekendte Forfatter M. A. Goldschmidt. Faderen fik senere en Forretning i Næstved, og her kom Sønnen Moritz til at gaa i en almindelig Skole, da Forældrene mente, at han ikke havde Hoved for Studeringer. At han dog ikke manglede medfødt praktisk Sans og Forretningstalent, skulde han som Mand senere faa Lejlighed til at vise.

Efter Skoletiden kom den unge Moritz Goldschmidt i Naalemagerlære, rejste saa, da Læretiden var endt, til Udlandet og etablerede sig ikke længe efter i Pinneberg i Holsten. Her havde han en Fabrik for Naalemager- og Possementmagerarbejder, til Dels med Maskiner, han selv havde konstrueret. Ved Oprørets Udbrud i 1848 kunde Goldschmidt som Dansk ikke udholde Tilværelsen i den holstenske By, og han flyttede derfor med sin lille Fabriksvirksomhed til Horsens, vel næppe drømmende om, hvad Fremtiden her havde forbeholdt ham.

I Begyndelsen gik det kun smaat paa det nye Opholdssted; Goldschmidt var, — sagde han selv mange Aar senere ved en Grundstensnedlæggelse paa Fabriken (i 1886) — kommen til Byen »fattig og uden Støtte, men med et godt Haab og en god ærlig Villie til at arbejde«. Der forløb 12 trange og vanskelige Aar for Goldschmidt, men han betragtede dem siden som en god Forskole, hvori han havde høstet Erfaringer, der kom ham til Nytte under den større Virksomhed.

Da saa Tidspunktet var kommet, at Goldschmidt skulde faa Lejlighed til at drage fuld Nytte af sine Evner, fandt han den Mand, hvis merkantile Uddannelse heldigt kunde supplere, hvad han selv manglede. Det var A. F. P. Crome, en Mand i 37 Aars Alderen, der som ungt Menneske var kommen til Horsens fra sin Fødeby Lübeck og havde faaet Ansættelse paa Tobaksfabrikant Hagemanns Kontor; senere blev

MORITZ GOLDSCHMIDT

han Interessent i »Bønnelyckes Enkes Tobaksfabrik«. Disse to Mænd slog sig sammen under det Firmanavn, som Aktieselskabet siden bibeholdt, og som nu gennem dets 70 Udsalg i forskellige Byer er kendt Landet over.

*

Som foran nævnt var det fra Straffeanstalten, Crome & Goldschmidts Virksomhed udgik. Anstalten var tagen i Brug 1853, og der blev strax opsat en Del Haandvæve til at lade Fangerne arbejde paa. Fangernes Arbejdskraft var i de første Aar dels udlejet til forskellige, dels drev Anstalten selv Fabrikation. M. Goldschmidt fik ogsaa den Tanke at tage Fanger i Arbejde, men i sin endnu beskedne Virksomhed havde han kun Brug for en halv Snes af dem.

Den meget forskelligartede Maade, hvorpaa Fangernes Arbejdskraft blev udnyttet, fandtes imidlertid fra Statens Side at være mindre heldig, og en Kommission under Forsæde af den bekendte Politiker A. F. Tscherning kom til Horsens for at undersøge Forholdene paa Anstalten. Samtidig havde netop en Manufakturhandler i Byen, for hvem en Del Fanger arbejdede, opsagt sin Kontrakt, og Tscherning rettede da, efter at han havde taget Anstalten i Øjesyn, det Spørgsmaal til Goldschmidt, om han vilde overtage hele Arbejdskraften; med sit skarpe Blik havde han jo nok set, at netop Goldschmidt vilde være Manden hertil.

Et rent Nej var Goldschmidts første Svar paa Spørgsmaalet, og da Tscherning trængte nærmere ind paa ham, motiverede han det med, at han savnede Driftskapital. Men Tscherning, Manden med de mange Ideer, havde strax den Tanke, at Statskassen kunde forstrække Goldschmidt med Pengene, der skulde til. Sammen med A. F. P. Crome, som foran er nævnt, affattede han et Overslag over, hvad der udkrævedes, og Summen var 50,000 Rdl. Da det rygtedes, at Staten saaledes var ved at bortforpagte hele Tugthusets Arbejdskraft til et enkelt Firma og ovenikøbet vilde skaffe det de fornødne Pengemidler, rejste der sig en stærk Modstand fra flere Fag, som frygtede Konkurrencen af den billige Arbejdskraft, og der blev indgivet en Protestadresse med 4000 Underskrifter til Rigsdagen. De to Horsensmænd var da i Færd med at opgive Ævret, men Tscherning holdt fast ved Aftalen og gennemførte Bevillingen i Rigsdagen.

En ny Vanskelighed viste sig i Form af et Krav fra Finansministeren om Garanti for Laanet paa de 50,000 Rdl. Nogle Mænd, som først var villige til at tegne Garantien, fik Skrupler og meldte sig fra, da det kom til Stykket, men ved stor Ihærdighed fik Goldschmidt omsider skaffet Garanti for Halvdelen af Summen, og Sagen gik saa i Orden.

A. F. P. CROME

Med Ordningen af Pengespørgsmaalet laa Banen fri for Goldschmidts Evner og hans store Energi. Han og Crome tog fat paa deres Opgave, og der købtes Maskiner fra en Fabrik, som var bleven nedlagt i Kjøbenhavn. Den 1. Juli 1860 begyndte Arbejdet med ca. 200 Fanger. Dampkraft havde man dengang endnu ikke; den blev først indlagt i 1863; de forskellige Maskiner drejedes ved Haandkraft af Fangerne. Derfor kunde Forretningen vel heller ikke strax blive lukrativ i nogen høj Grad; det første Aar gav et Underskud paa 3000 Rdl., men Indehaverne tabte ikke Modet,

STRAFFEANSTALTEN VED HORSENS

og det næste Aar kom Omslaget, saa et Par Tusind Daler kunde noteres som Overskud.

I et lille Værk om Horsens fra den Tid siges der, at Crome & Goldschmidt leverer »en Mængde forskellige og fortrinlige Handelsartikler i Manufakturfaget«, og at deres Varer er saa stærkt søgte over hele Landet, »at Firmaet har ondt ved til enhver Tid at effektuere de indgaaende Ordres, uagtet det har omtrent 300 Arbejdere i Virksomhed«. Der blev egentlig drevet, hedder det videre, 6 forskellige Fabriker: for Klæde, Bomuldstøj, Lærred, Naale, Knap- og Possementmagerartikler, og hertil kom et fuldstændigt Farveri. Om M. Goldschmidt siges der, at han »med megen Dygtighed selv leder dette udstrakte Værk«, og at han »har til forskellige Arbejder selv konstrueret og ladet forfærdige Maskiner, der skulle være ret sindrigt udtænkte«.

Dette er skrevet et Aarstid efter Krigen i 1864, og selv om denne vel havde lagt sit Tryk ogsaa paa Crome & Goldschmidts Virksomhed som paa meget andet,

synes Firmaet jo dog efter Skildringen ingenlunde at have faaet noget Knæk. Tværtimod blev Pladsen indenfor Fængselsmurene snart for trang for Virksomheden; den voxende Afsætning krævede Udvidelse af Fabrikationen, og dette resulterede saa i, at de to Kompagnoner i 1865 købte en Del af den Grund, paa hvilken Fabrikernes store Bygningskomplex nu ligger, og derpaa lod opføre den første Fabrik for frie Arbejdere.

* *

UDENFOR FABRIKEN I HORSENS

De første Aar af Halvfjerdserne kendetegnes i Landets Erhvervsliv ved Dannelsen af talrige Aktieselskaber; Crome & Goldschmidts Virksomhed kom ogsaa med i denne Bevægelse. Forretningen var gaaet fremad med raske Skridt, og da dens ene Indehaver, Crome, var bleven livsfarlig syg, fandt Goldschmidt det heldigst at lade Virksomheden overgaa til et Aktieselskab. Selskabet blev dannet med en Aktiekapital paa 800,000 Kr. og under Navnet »Crome & Goldschmidts Fabriker«. Fra 1. April 1874 overtog Selskabet Fabrikerne og Tugthusets Arbejdskraft. Formand for Bestyrelsesraadet blev Etatsraad Carøe, Kjøbenhavn.

Goldschmidt overtog Posten som Selskabets administrerende Direktør, og denne Post vedblev han at være Indehaver af, lige til han den 11. Maj 1888 afgik ved Døden i Kjøbenhavn, hvor han boede i de senere Aar. Han var bleven udnævnt til Justitsraad 1885, altsaa 25 Aar efter at han og Crome overtog den hele Arbejdskraft i Tugthuset. Crome, der imidlertid uventet havde genvundet sit Helbred, kunde dog i de første Aar endnu ikke tage Del i Selskabets Ledelse, men

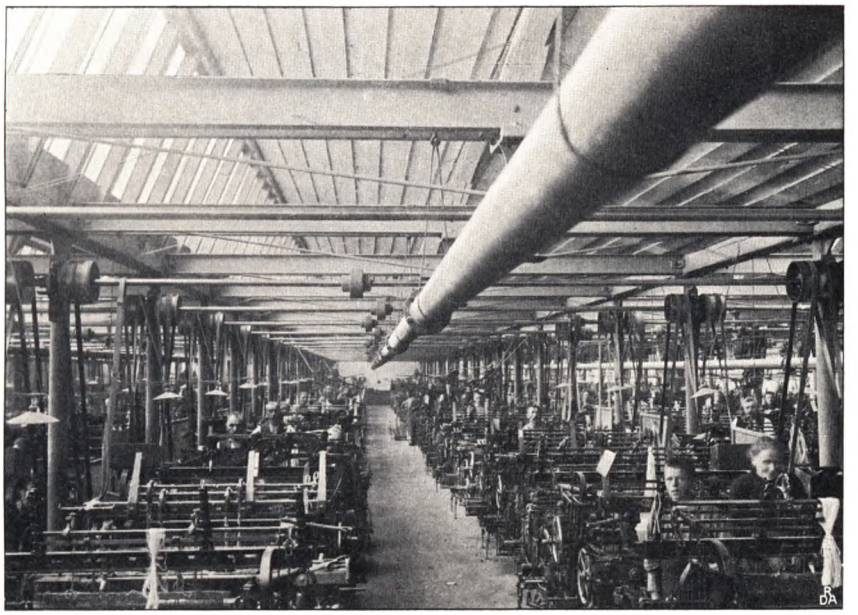

VÆVESAL I HORSENS (BOMULDSVÆVERIET)

senere kom han ind i Bestyrelsesraadet, hvori han havde Sæde indtil sin Død den 18. Novbr. 1904 i Kjøbenhavn. Han havde haft Bopæl der fra 1878.

I Sommeren 1889 satte Fabrikerne Justitsraad Goldschmidt et Minde ved i Gaarden til det nordlige Bygningskomplex i Horsens at lade opstille en Buste af ham.

Ved Siden af, at Goldschmidt selv overtog Ledelsen, efter at Forretningen var overgaaet til Aktieselskabet, søgte han ogsaa at knytte dygtige yngre Kræfter til Fabrikerne. Fra Begyndelsen af April 1874 blev Otto Creemers, der tidligere havde været ansat hos Manufakturfirmaet Heggum & Hansen i Kjøbenhavn, Kasserer og Bogholder, og fra 1. November s. A. antoges cand. polyt. A. B. Jepsen til teknisk Assistance hos Goldschmidt. Den 1. Oktober 1876 blev Creemers udnævnt til merkantil og Jepsen til teknisk Direktør ved Selskabet, begge sideordnede med Goldschmidt, der tog Bolig i Kjøbenhavn. Fra Nytaar 1905 optoges desuden i Direktionen den mangeaarige Indehaver af Fabrikernes Udsalg i Kolding, Hr. P. C. F. Conradsen.

Creemers, der døde den 4. Oktbr. 1905, havde i 1879 afløst Crome som tysk Konsul i Horsens. Han havde været Medlem af Byraadet i 6 Aar

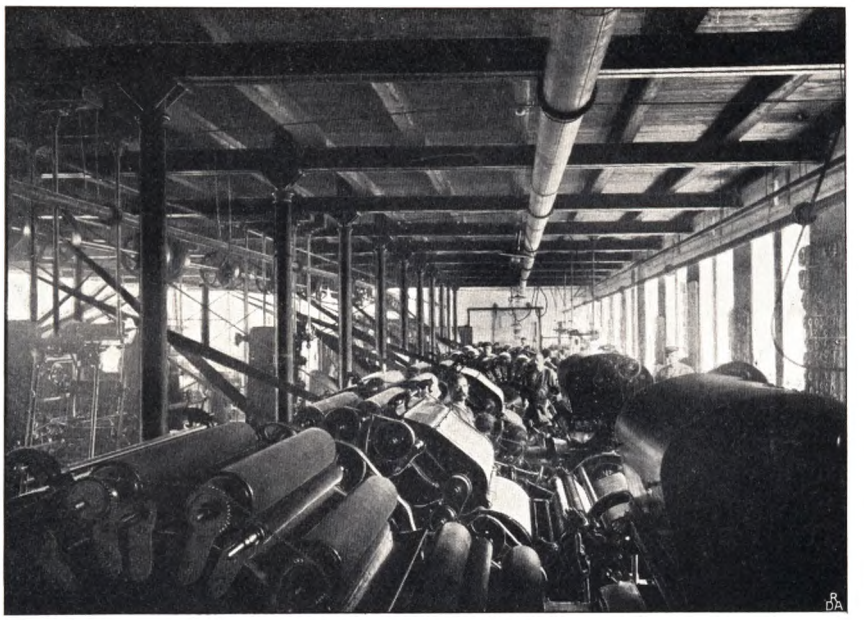

KARTERI I HORSENS

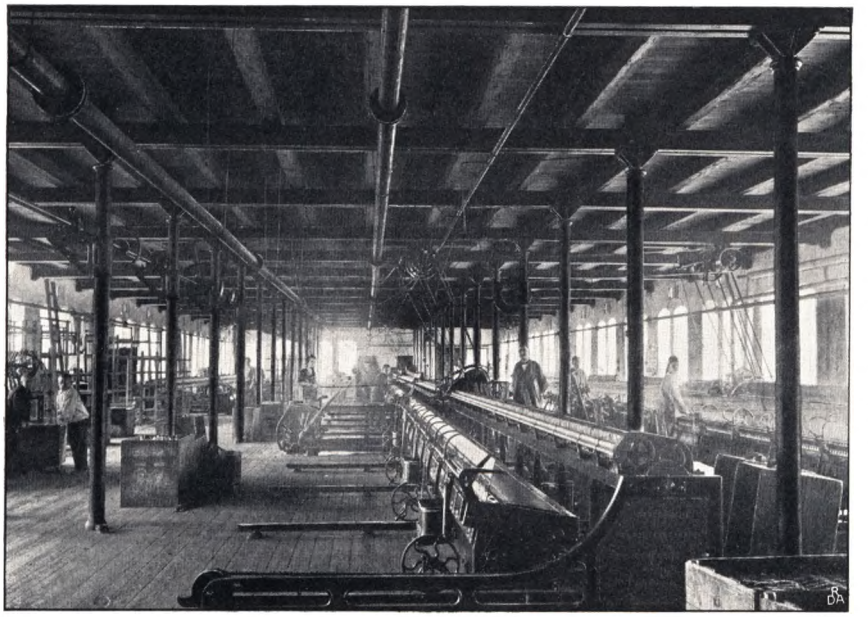

SPINDESAL I HORSENS (KLÆDEFABRIKEN)

og overhovedet ved Siden af sin ansvarsfulde Stilling i Fabrikernes Ledelse været knyttet til flere offentlige Hverv. Efter hans Død forestaar d'Hrr. Jepsen og Conradsen Fabrikernes Ledelse, henholdsvis som teknisk og som merkantil Direktør.

* * *

Det var Goldschmidts stadige Tanke og Maalet for hans Bestræbelser at skabe en indenlandsk Industri, der baade, saa vidt muligt, kunde holde Udlandets Frembringelser borte fra det hjemlige Marked og tillige skabe Erhverv for Landets egen Befolkning. Sikkert har dette været en virksom Spore til, at Aktieselskabet i 1881 købte »Ribe textile Fabriker«, som da ejedes og blev drevne af et tysk Firma, Gebrüder Bauer i Hamborg, der havde overtaget dem efter den tidligere Ejer B. Giørtz.

Samtidig med Købet af Fabrikerne i Ribe udvidedes Aktiekapitalen til 1,600,000 Kr. Der optoges tillige efterhaanden Obligationslaan til Beløb ialt 1,500,000 Kr. for at muliggøre nye og større Udvidelser i Horsens; disse Laan er dog nu atter nedbragte til et Beløb af 1,020,000 Kr.

*

De Bygninger, hvori Crome & Goldschmidt i 1865 begyndte Fabriksdriften med frie Arbejdere, har i høj Grad været underkastede »Forvandlingens Lov«. Gentagne Gange har de været udvidede og ombyggede, og større Ildebrande overgik dem i 1879 og 1892; nu staar der intet mere af, hvad der blev opført i 1865. Foruden Komplexet paa den oprindelige Plads mellem Fabrikvejen og Statsbanen, paabegyndtes i 1881 Bygningen af et nyt stort Komplex nord for Fabrikvejen, og her var det, at Goldschmidt, som foran nævnt, i 1886 nedlagde Grundstenen til en stor Vævesal. Før den Tid havde baade Klædefabrik og Bomuldsvæveri Plads syd for Fabrikvejen, ligesom der ogsaa fandtes Bomuldsvæveri i Ribe; men fra 1887 henflyttedes hele Bomuldsvæveriet til de nye Bygninger i Horsens. I disse Bygninger findes ogsaa en Afdeling for Trikotage, hvoraf dog det meste tilvirkes paa Straffeanstalten. Endvidere ligger nord for Fabrikvejen Kontorerne og de store Lagerrum.

Endelig huser det store Komplex nord for Fabrikvejen Midlet, der bringer alle Maskinerne til at gaa: Dampkraften. Den udvikles i 18 Kedler, fordelte med 12 i et Rum og 6 i et andet; en imponerende Række danner disse sydende Uhyrer. Klæde-

væveriet drives af en Høj- og Lavtryksmaskine paa 150 Hestes Kraft og Bomuldsvæveriet af en lignende Maskine paa 140 Hestes Kraft. En egen Maskine frembringer elektrisk Lys.

VED FYRAFTENSTID I RIBE

Af de Varer, der fremstilles i *Bomuldsvæveriet,* kan særlig fremhæves: Badehaandklæder, Bolster, Bomuldstøj, Dowlas, Haandklædedamask og Drejl, Hørlærred, Kadettøj, Nankin, Skjorteflonel, Tvistlærred, Vidskestykker, Duge, Servietter. I *Klædefabriken* tilvirkes Dækkener, Plaids, Shawler, Tæpper, Buckskin, Cheviot og finere Klædevarer. I *Straffeanstalten* fabrikeres der foruden Bomuldsvarer, tillige Hægter, Maatter og Trikotage. Fabriken i *Ribe* har sine særlige Brancher saasom: Gulvtæppetøj, Kjolestoffer, Lasting og Møbelstoffer. Alt, hvad der tilvirkes i Ribe, føres til Lagrene i Horsens, hvorfra Fordelingen til Udsalgene Landet over finder Sted.

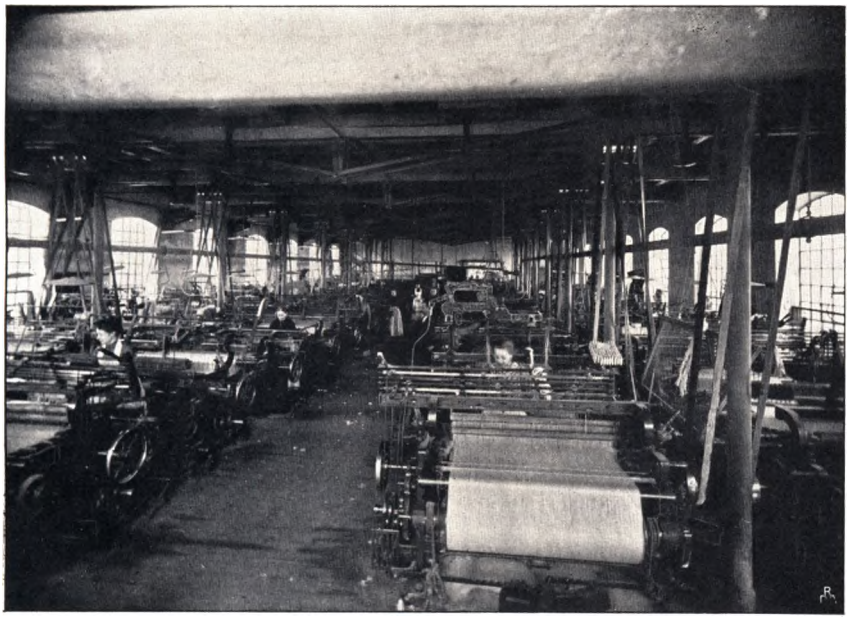

VÆVESAL I RIBE

Men inden Varerne havner paa Lagrenes bugnende Hylder, har Raastoffet gennemgaaet en Række Processer, som danner det stærkt pulserende Liv, der daglig larmer inden Fabrikernes Mure. Ulden til *Klædefabrikationen* skal først sorteres, saa vaskes den i et særligt Vaskeri ved Bygholms Aa, farves, hvis den skal det, og kommer i »Wolfen« for at løsnes fra hinanden og

fedtes lidt. Den er saa færdig til Kartningen, og naar den i Karteriet har passeret tre Maskiner, er den bleven forvandlet til en løs Traad, det saakaldte »Forgarn«. Den spindes saa paa Maskiner, der hver tæller 420 Tene, og fra disse kæmpemæssige Rokke, af hvilke der findes 8, gaar Garnet til Kædeskæreriet og tilsidst paa Vævestolene. Efter Vævningen skal Tøjet valkes, vaskes, rues (for at faa Luv), overskæres og dekateres; saa er det omsider færdigt til Lageret.

Til *Bomuldsvæveriet* faar man Garnet færdigt hjem, dels ophaspet i Bundter, dels paa Spoler, til Skudgarnet, eller i Nøgler. Efter diverse Forberedelser, Blegning, Sletning etc., naar Garnet ned i den store Vævesal, hvor 318 Væve larmer omkap. Et ejendommeligt og imponerende Syn frembyder disse lange Rækker af jagende Maskiner, drevne af en fælles Kraft. Forskellige afsluttende Stadier: Vask, Mangling osv. følger, naar Tøjet kommer fra Vævestolene.

* *

Naar man promenerer i en dansk By og vil lægge Mærke til dens Forretningsliv, kan man næppe undgaa at støde paa en Manufakturbutik, der kalder sig f. Ex. »Crome & Goldschmidts Fabrikers samt Horsens Tugthus' Udsalg« eller noget lignende. Disse Udsalg er en Særegenhed for de Fabriker, som her er skildret; der findes, som tidligere nævnt, nu c. 70 af dem. Grunden til Etableringen af Udsalgene var, sagde Goldschmidt paa en Generalforsamling i Foraaret 1886, at man vilde undgaa Faren og Usikkerheden ved at sælge Varer paa Kredit. Udsalgene betroes til unge og dygtige Mænd, der kan stille en passende Sikkerhed for Varerne, de modtager.

Tørre Tal virker undertiden stærkere end velklingende Ord. Som det allerede er nævnt, med hvilken Kapital Fabrikerne arbejder, skal her fremføres nogle andre Talstørrelser, der yderligere illustrerer Virksomhedens Omfang. Brandforsikringssummen for Bygningerne er 580,840 Kr. i Horsens og 250,805 Kr. i Ribe, Inventar og Maskiner de to Steder er forsikrede for henholdsvis 1,040,100 Kr. og 458,000 Kr. Der findes 464 Væve i Horsens og 130 i Ribe. Arbejdernes Tal er i Horsens ca. 550 foruden ca. 250 Fanger i Straffeanstalten, og i Ribe er der omtrent 100 Arbejdere. Den samlede Aarsløn for Arbejdere og Funktionærer var sidste Aar 437,046 Kr. 49 Øre i Horsens og 102,077 Kr. 33 Øre i Ribe. Fabrikerne i Horsens har et Gulvfladeareal af 242,532 Kvadratfod og i Ribe af 87,218 Kvadratfod.

Omsætningen var i Aaret 1874 ca. 1 Mill. Kr., men i 1882, da Fabrikerne i Ribe var komne til, naaede den op paa ca. 2 Mill. Kr.; den steg derefter jævnt til over 4 Mill. Kr. i 1891 og har senere svinget der omkring.

Vil man endelig have et Indblik i Aktieselskabets Status, kan der henpeges paa, at medens Assurancen for dets samtlige Ejendomme, Inventar og Maskiner m. m. jo sammenlagt bliver 2,329,745 Kr., er den bogførte Værdi deraf nu ikke mere end ialt 658,527 Kr. Der er saaledes i Aarenes Løb afskrevet ikke mindre end 1,671,218 Kr., og desuden ejer Selskabet en Reservefond paa 300,000 Kr. Dette turde vel tilstrækkeligt vise, hvor sundt og vel funderet det store industrielle Foretagende er, som Crome & Goldschmidt i sin Tid lagde Grundvolden til.

AKTIESELSKABET „HORSENS TRÆLASTHANDEL“ SAMT FIRMAET LAURITZ MØLLER & CORTSEN TIDLIGERE FIRMAET KRAGH & SOELE

Til de Forandringer, som de 2—3 sidste Decennier har medført i Handelsverdenen, hører bl. a., at Købstædernes gamle blandede Forretninger, der omfattede Brancher som Kolonial-, Korn-, Smør-, Tømmer-, Jærn- og Kulhandel osv., mere og mere er blevne delte i Specialiteter. Saaledes er det ogsaa blevet Tilfældet med den Forretning, hvorfra Aktieselskabet »Horsens Trælasthandel« samt Firmaet Lauritz Møller & Cortsen er udgaaet. Forretningens Grundlæggere er d'Hrr. S. J. Kragh og H. A. Soele, hvis Samvirken som Kompagnoner har strakt sig over det lange Tidsrum 40 Aar.

Det var i Begyndelsen af Aaret 1860, de to Kompagnoner indgik deres Fællesskab som Horsenskøbmænd. I den karakteristiske gamle Gaard med Karnappen paa Søndergade, den der tjente som Forbillede for Danmarks Hus paa sidste Verdensudstilling i Paris, fik Kragh og Soele deres første Forretning. De indtraadte i Forretningen, der dreves under Firmanavnet »Chr. Jensen Monberg«, med Gaardens Ejer, Jens Monberg, der tilskød den fornødne Driftskapital — Kragh og Soele var selv uformuende — som passiv Deltager. I Løbet af de 5 Aar, hvori de efter Kontrakt var knyttede til denne Forretning, havde de tjent saa meget, at de paa egen Haand kunde etablere sig et andet Sted. De flyttede saa den 1. Januar 1865 til en Gaard paa Sønderbrogade (nu Nr. 8), og her antog de deres senere Firmanavn »Kragh & Soele«. Den bekendte Konsul J. Th. Bang, hos hvem S. J. Kragh i sin Tid blev uddannet, var imidlertid afgaaet ved Døden, og efter at hans Enke et Par Aar havde drevet Forretningen ved Bestyrer, overdrog hun den til Kragh & Soele, som da den 1. November 1869 igen flyttede op paa Søndergade. I Aaret 1875 købte Firmaet J. Th. Bangs Ejendomme, Nr. 18 og 20 paa Søndergade og Nr. 20 paa Søndenaagade, og i 1876 lod de i den fælles Gaard til Ejendommene paa Søndergade opføre et stort 3 Etagers Pakhus. Der er desuden senere foretaget flere andre Nybygninger og Forbedringer, hvoriblandt en Ombygning af Nr. 20 paa Søndergade sidst i Firserne.

Kragh & Soeles Forretning var, som sagt, meget forskelligartet; i 1888 skete den første Udskillelse med, at de opgav Kolonial- og Urtekramhandelen og bortlejede Butiken til en yngre Købmand. Forretningen omfattede imidlertid fremdeles baade Smør, Korn, Foderstoffer, Smedekul, Jærn og Trælast. Især havde de en efter den Tids Mejeridrift ret stor Omsætning med Smør.

S. J. KRAGH

Handelen med Trælast havde i tidligere Tid væsentlig andre Vilkaar end de, hvorunder den nu er stillet. Det var dengang næsten udelukkende norske Smaaskippere, som tilførte Danmark dets Behov af fremmed Træ. De solgte eller bortbyttede deres Ladninger i danske Havne; Korn, Smør og Flæsk var hyppigt Byttemidlerne. Nu er denne Indførsel af Trælast næsten helt forsvunden i det sydlige Jylland og findes kun til Dels i Limfjordsbyerne. Der blev anlagt en Række Træskærerier langs den svenske Kyst, og efterhaanden traadte Importen af Træ fra Sverige og Finland mere og mere i Stedet for den norske. Denne Import sker imidlertid i store Ladninger, som kræver betydelig mere Plads og overhovedet ikke passer for de mindre Forretninger. Forholdene paa dette Omraade har da ogsaa haft til Følge, at medens forhen 20—30 Købmænd i Horsens førte Trælast sammen med deres øvrige Artikler, er nu al Trælasthandel i Byen koncentreret paa 3 Forretninger.

Da Udviklingen saaledes havde ført til, at Kragh & Soeles Handel med Trælast i stedse stigende Grad var bleven en Forretning i stor Stil, kom som en meget naturlig Følge heraf Udskillelsen af denne Del af Forretningen fra det øvrige paa det Tidspunkt, da Firmaets Indehavere ønskede at trække sig tilbage fra den mere direkte Deltagelse i Forretningslivet. Det skete den 1. Maj 1900, da *Aktieselskabet »Horsens Trælasthandel«* overtog Kragh & Soeles Forretning med Trælast og Bygningsartikler i det hele taget, samtidig med at Aktieselskabet købte Firmaindehavernes faste Ejendomme.

Aktieselskabet var blevet dannet med en Kapital af 300,000 Kr. Dets Bestyrelse kom til at bestaa af Hr. S. J. Kragh, Formand, Hr. H. A. Soele og den daværende Medindehaver af Aarhus Trælasthandel Harald Jørgensen. Da Jørgensen et Par Aar efter afgik ved Døden, indtraadte i hans Sted som Medlem af Bestyrelsen Prokurist Axel Schmidt, Kjøbenhavn. Som Direktører for Forretningen antoges d'Hrr. Harald Jørgensen og Johs. Møller. Den førstnævnte af disse to Herrer er Søn af det ovennævnte, nu afdøde Bestyrelsesmedlem i Aktieselskabet af samme Navn. Han fik, efter at have taget Præliminærexamen, sin Uddannelse hos Kragh & Soele og fortsatte den senere i Udlandet. Hr. Johs. Møller havde i en lang Aarrække været ansat ved Kragh & Soeles Tømmerhandel.

H. A. SOELE

Paa samme Tid som Kragh & Soele overdrog deres Forretning med Trælast og Bygningsartikler til Aktieselskabet, fik et nyt Firma, Lauritz Møller & Cortsen, Forretningen med de øvrige Brancher, Korn,

Foderstoffer, Smedekul og Jærn etc. Af dette Firmas Indehavere havde Hr. Lauritz Møller i flere Aar drevet en Forretning i Horsens af noget lignende Art, og den anden Deltager i Firmaet, Løjtnant Th. Cortsen, var tidligere gennem flere Aar Bogholder hos Kragh & Soele. Begge disse Herrer mødte saaledes med de bedste Forudsætninger for at kunne føre Forretningen videre i det gode Spor, der var afsat. Til deres Forretning lejede de af Aktieselskabet de Bygninger i Ejendommene til Søndergade, deriblandt det store Pakhus fra 1876, som tidligere havde været anvendt af Kragh & Soele i samme Øjemed. Firmaet fører foruden de ovennævnte Varesorter ogsaa Kunstgødninger, som var en vigtig Artikel i Hr. Lauritz Møllers tidligere Forretning.

Medens Firmaet Lauritz Møller & Cortsen blev i Gaarden til Søndergade, flyttede »Horsens Trælasthandel« den langt overvejende Del af sin Forretning til Ejendommen ved Sødenaagade. Her havde Kragh & Soele allerede forud haft Størsteparten af deres Trælast. En sid Eng ned mod det tidligere Havnespor, som forhen benyttedes til Græsning, blev opfyldt, hvorved et betydeligt Areal indvandtes til Oplagsplads. Hele Ejendommen ved Søndenaagade maaler 42,860 Kvadratalen

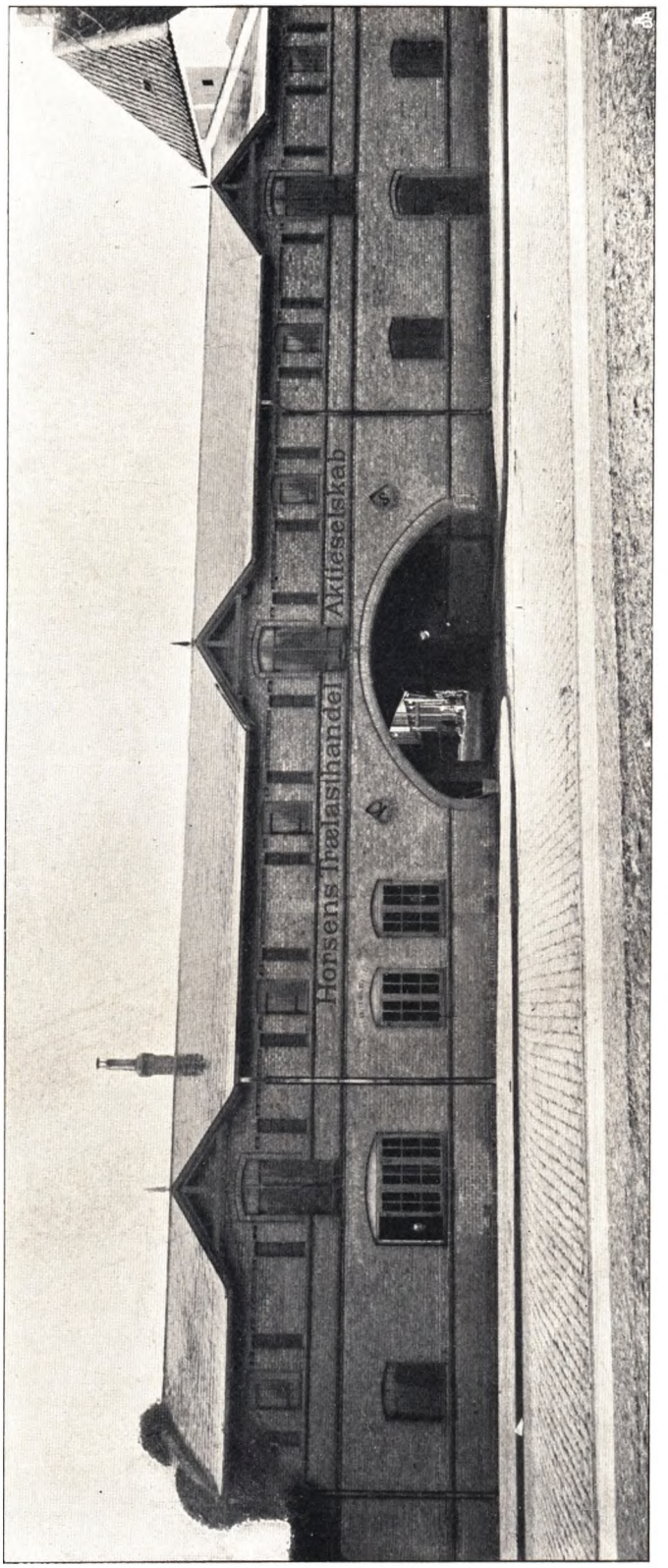

EJENDOMMEN MED INDKØRSEL FRA SØNDERGADE

GAARDPARTI AF EJENDOMMEN TIL SØNDERGADE

DET NYE TRÆSKÆRERI

ET PARTI FRA TØMMERPLADSEN

i Grundflade. Sidespor fra Horsens-Odder Banen fører ind paa Pladsen, og har denne derigennem Forbindelse med de andre Baner.

Nu vandrer man over den tidligere Eng gennem imponerende Rækker af Bræddestabler, Tørreskure og Oplagsskure for Tømmer og Brædder, sorterede til Salg; Rør til Kloakledninger og saltglaserede Rør samt Fliser, svenske, bornholmske og tyske, afbryder Ensemblet. Forretningen fører svensk, norsk og finsk Trælast samt amerikansk pitch pine. Nu i Begyndelsen af 1906 har »Horsens Trælasthandel« udvidet sin Forretning ved Anlæg af et Træskæreri paa den anden Side af det tidligere Havnespor; Aktiekapitalen forøgedes i den Anledning til 400,000 Kr.

Det gamle ansete Firma Kragh & Soele tilhører, som Forretning betragtet, nu Historien; men med deres lange Erfaring bidrager Cheferne til, at de yngre, driftige Mænd, der nu forestaar den daglige Ledelse, kan føre Virksomheden videre til Hævdelse af den smukke Position, den har indtaget i Byens Erhvervsliv.

PETERSEN & SØRENSEN
TOBAKS- OG CIGARFABRIK

Blandt de industrielle Foretagender, den sidste Halvdel af det svundne Hundredaar har set opblomstre i Horsens, indtager Petersen & Sørensens Tobaks- og Cigarfabrik en smuk Position. Som flere andre Virksomheder i Byen er ogsaa denne begyndt under smaa Forhold, men har voxet sig stor og livskraftig.

Den 26. Oktober 1865 grundlagdes Virksomheden af C. Petersen og P. Sørensen, som fra Begyndelsen af kun havde en voxen Arbejder og et Par Lærlinge til deres Hjælp; men deres gode Fabrikat vandt hurtig saa stor Indgang, at de allerede et Par Aar efter oprettede en Filial i Aarhus. Denne ledede P. Sørensen, indtil han i 1870 overtog den for egen Regning, medens C. Petersen blev eneste Indehaver af Fabriken i Horsens, som han vedblev at drive under det oprindelige Firmanavn.

C. PETERSEN SEN.

Virksomheden var begyndt i en lav Enetages-Bygning, som de to Kompagnoner havde lejet. Bygningen blev snart for trang, og efter at C. Petersen havde købt den med Fabrikens nuværende Grund, et Areal af ½ Td. Land, maatte den i 1876 vige Pladsen for en stor Toetages-Bygning, det nuværende Sted Nr. 47 paa Smedegade. I 1887—88 opførtes der ude i Gaarden en stor, moderne Fabriksbygning med tre Etager, medens samtidig Dampkraft traadte i Haandkraftens Sted; i Mellemtiden var der bleven bygget store Lager- og Pakhuse. En ny Udvidelse af Fabrikslokalerne blev nødvendig i 1897, og nu er ethvert Rum i det store Komplex saa optaget, at der snart igen maa tænkes paa at skaffe mere Plads.

I de udstrakte Lagerlokaler imponeres man uvilkaarlig af de Mængder af Raatobak fra mange forskellige Lande, Nordamerika, de ostindiske Øer, Tyrkiet osv., her forefindes. Endda haves der ikke Plads til alt, men store købte Partier ligger stadig i Bremen og Holland, Hovedaarerne for Importen fra de oversøiske Pladser. I det store Lager har Fabriken en Borgen for at kunne holde Kvaliteten af de forskellige Mærker ensartet gennem Aarene.

INTERIØR FRA SKRAATOBAKSFABRIKEN

INTERIØR FRA CIGARFABRIKEN

Fabrikens Produktion deler sig i de tre Hovedgrene: Skraatobak, Røgtobak og Cigarer, som har udviklet sig omtrent ligeligt i Aarenes Løb. Henimod halvandet Hundrede Personer er nu daglig i Aktivitet paa Fabriken, og Maskiner bruges overalt, hvor de med Fordel lader sig anvende. Til Trykning af Karduser o. l. har Fabriken i flere Aar haft sit eget Trykkeri.

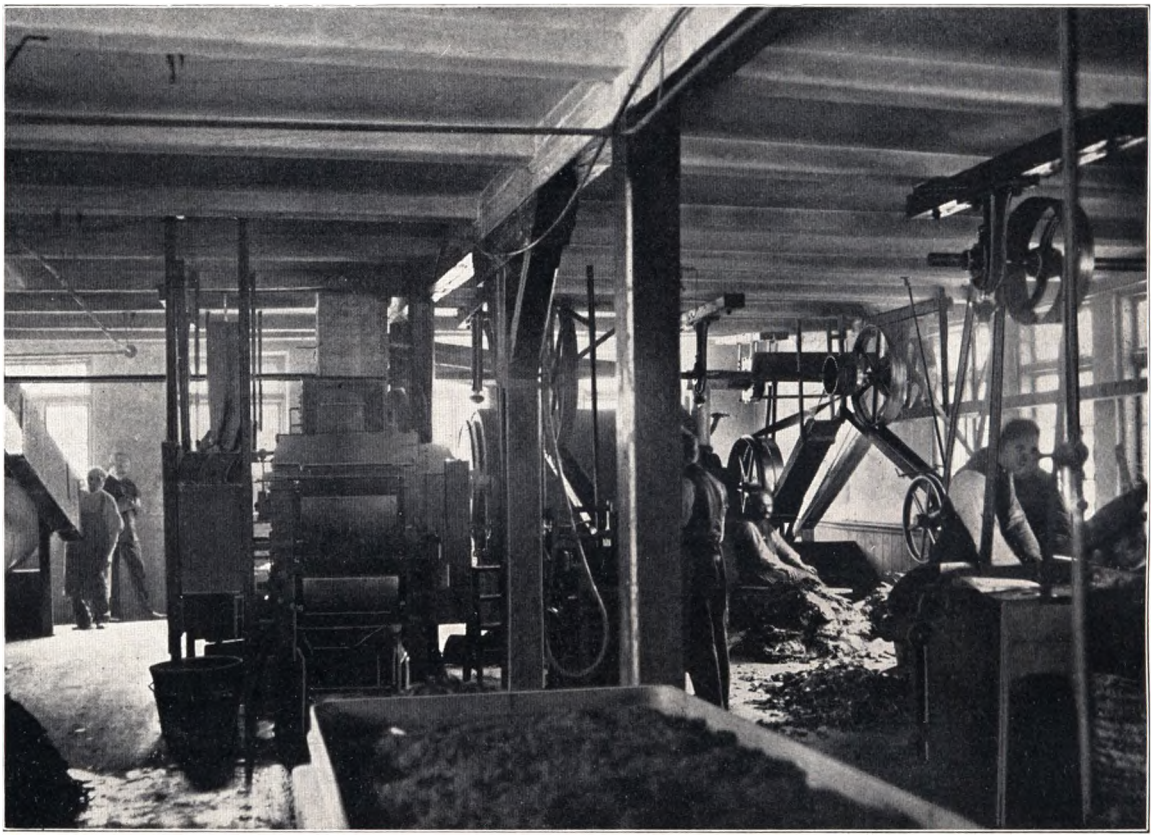

INTERIØR FRA RØGTOBAKSFABRIKEN

Der har i 25 Aar paa Fabriken bestaaet en Syge- og Begravelseskasse, og Fabrikens Ejer har gentagne Gange skænket større Beløb til et Legat, hvis Renter aarlig uddeles til ældre veltjente Arbejdere eller Enker efter saadanne.

Fabrikant C. Petersen, der er født i Vejle, modtog sin første Uddannelse paa Henckels Tobaksfabrik. Han er nu en Mand paa 68 Aar, men er vedbleven at følge med Tiden, og foruden Ledelsen af sin omfattende Forretning, hvilken han stadig styrer med usvækket Energi og Dygtighed, har han i Aarenes Løb ofret et usædvanlig stort Arbejde i borgerlige Ombud.

I 1900 optog han sin ældste Søn, C. Petersen jun., som Associé i Firmaet og 1905 sin yngste Søn, Alfred Petersen, som Prokurist.

CHRISTIAN FOGS SØNNER

Det var under Pengekrisen i Aaret 1857, at en ung Mand, Christian Fog, født i 1835 i Tjørnelunde paa Sjælland og Søn af en Godsforvalter, kom fra Svendborg til Horsens med det Forsæt at ville skabe sig en Forretning. Og som Lykken saa ofte staar den kække bi, fulgte den ogsaa i dette vanskelige Aar Christian Fog. Han satte dog ingenlunde sin Lid til Lykken alene; han var Forretningsmanden med det klare Blik for at udnytte Chancer, der bød sig, og han var fremfor alt en ihærdig Mand, paa Færde fra Morgen tidlig til Aften silde. Det vedblev han at være, ogsaa efter at hans Forretning længe havde kunnet kaldes »grundmuret«, og hans Underskrift i Pengeverdenen regnedes for »fint Papir« af første Grad.

KONSUL CHRISTIAN FOG

Paa bar Bund, som man siger, begyndte Christian Fog. Han etablerede sig 1. December 1857 i den øverste Del af Smedegade (nuværende Nr. 89), som dengang hed Ny Smedegade og var Knudepunktet for Landhandelen i Horsens. Forretningen var efter Datidens Skik først i flere Aar af blandet Art: Kolonialvarer, Jærn og Kul m. m. Fog greb imidlertid ogsaa af og til ind i andre Brancher. Han havde saaledes stor Interesse for Landbrug og ejede i sin Tid flere Landejendomme.

De ejendommelige Forhold, som Pengekrisen førte med sig, bragte Nedgang for nogle og Opgang for andre. Til de sidste hørte Christian Fog; underligt kan det tage sig ud for Nutiden, at hans Forretning allerede tre Maaneder efter Starten regnedes for en af Byens største. Efter 7 Aars Forløb flyttede Fog sin Forretning hen til et andet Sted i samme Gade (det nuværende Nr. 79), og her begyndte han saa smaat at lægge sig efter Handel med Tømmer, som senere hen skulde blive hans Hovedforretning og Speciale.

I 1869 købte Christian Fog Nabogaarden (Nr. 81), og efter at den var nedreven og ombygget, henlagde han Forretningen dertil. Da Omsætningen med Tømmer og anden Trælast rigtig tog Fart, købte Fog yderligere Monbergs bekendte Gaard (nu Nr. 91) i Smedegade, dengang kaldet »Generalgaarden«, og hvis fornemme Ydre viser, at den i Tidernes Løb har været Bolig for Patricierslægter. Til denne Gaard, hvori Fog tilsidst i flere Aar havde Privatbolig, hørte en meget stor Grund, væsentligst Have, ogsaa ud til den nuværende Allégade. Størsteparten af Grunden blev indtaget

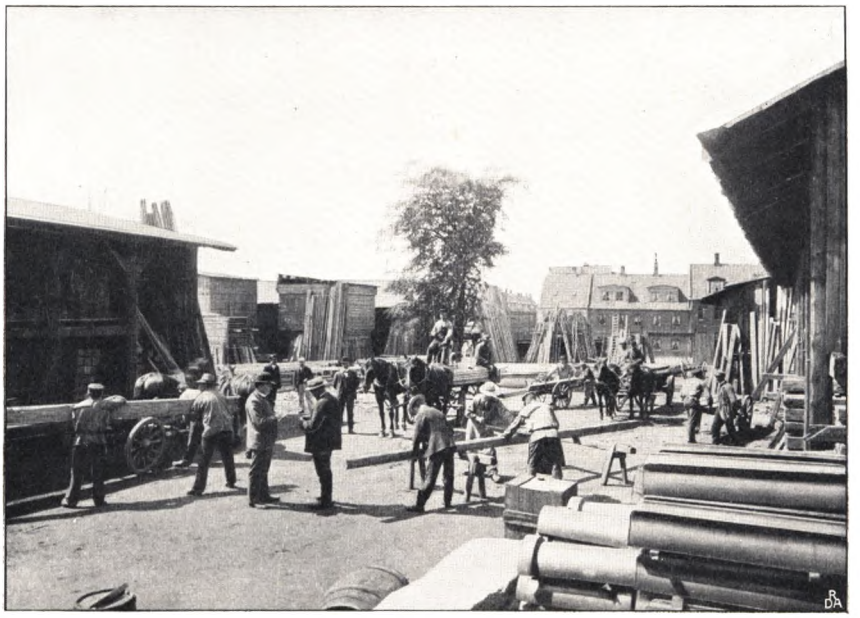

TØMMERPLADSEN

til Tømmerplads, som senere hen udvidedes. Til Forretningens Kontorlokaler opførtes Bygningen ved Allégade, der endnu anvendes i samme Øjemed.

Tømmerforretningen var vedbleven at voxe, og da Udviklingen førte med sig, baade at den bedst kunde drives som Specialitet, og tillige, at den kunde lægge Beslag paa selv en Mand med Christian Fogs Iver og Arbejdsevne, gav Fog i 1882 Afkald paa Kolonialhandelen samt Kul og Jærn for udelukkende at drive Handel med Trælast og enkelte andre Bygningsmaterialer. Blandt de forskellige Artikler, Forretningen ved Siden af Trælast nu omfatter, kan nævnes Cement og Cementtagsten, saltglaserede Rør og Møllesten. Der drives tillige et Cementstøberi, som først var i Vejle, men efter en Brand for 3—4 Aar siden flyttedes til Horsens.

I Aaret 1893 optog Christian Fog sin ældste Søn, Svend Fog, som Associé i Forretningen, og i 1900 afstod han Forretningen til denne Søn og sin yngste Søn, Lauritz Fog. De to Brødre antog da Firmanavnet »Christian Fogs Sønner«, under hvilket Navn Forretningen senere stadig er bleven ført. Efter 9—10 Aars Deltagelse i den store Virksomhed afgik Svend Fog ved Døden den 13. Novbr. 1902, kun 40 Aar gammel. En Ugestid efter fulgtes han af Forretningens Grundlægger, Christian Fog, der pludselig døde af et Hjærteslag. Christian Fog havde ved Siden af sin omfattende Virksomhed varetaget flere borgerlige Ombud, som Medlem af Ligningskommissionen og 12aarigt Medlem af Byraadet. Indtil sin Død var han i en længere Aarrække svensk-norsk Vicekonsul i Horsens. Han var dekoreret med Dannebrogsordenens og den svenske Vasaordens Ridderkors.

Hr. Lauritz Fog — nu svensk Vicekonsul for Horsens — fortsætter som eneste Indehaver Firmaet »Christian Fogs Sønner«, hvis betydelige Oplag findes paa 4 nærliggende Steder ved Allégade og Smedegade samt Pladser ved Havnen. En Stab af veltjente Medarbejdere, hvoriblandt flere kan se tilbage paa 25—30 Aars Virken hos Christian Fog og hans Sønner, er fremdeles knyttet til den gamle Forretning, som paa et ikke fjærnere Tidspunkt end 1. December 1907 vil have blomstret i 50 Aar gennem to Slægtled.

HANS CHRISTENSEN

Landbrugets Overgang til at blive delvis industrielt har ogsaa i nogen Grad influeret paa Landboernes Levevis og derigennem atter paa Kolonial- og Urtekramhandelens Vilkaar. Der er Mulighed for nu at afsætte flere af denne Branches Varer til Landboerne, end det var Tilfældet i Perioden for 20—30 Aar siden; men med det forøgede og mere daglige Forbrug af saadanne Varer er ogsaa fulgt en stærk Tiltagen af Landhandlernes Antal, hvorfor Købstadforretningerne for en Del er gaaet over til at blive *en gros*.

HANS CHRISTENSEN

Blandt de driftige yngre Købmænd, som resolut er slaaet ind paa den nye Bane, Konjunkturerne frembød, er Hans Christensen, Horsens. Allerede fra ganske ung blev Christensen knyttet til Faget, idet han hjalp sin Fader, som havde en Landhandel i Hedensted. Indtil 20 Aars Alderen var Hans Christensen, som er født i Aaret 1860, beskæftiget i Faderens Forretning og kom derefter til Horsens, hvor han senere har opholdt sig som Kommis og som selvstændig Næringsdrivende.

I Aaret 1886 etablerede Hans Christensen sig i Vestergade, men efter at Købmand Chr. Lehmann var afgaaet ved Døden, overtog han i 1890 dennes Forretning i den gamle Købmandsgaard Nr. 10 paa Søndergade. Forretningen var af meget blandet Art og blev dreven baade en detail og en gros; men da Lokalbanerne medførte, at Detailhandelen tog noget af, medens samtidig den øvrige Del af Omsætningen voxede, og det tillige blev uoverkommeligt at have tilstrækkeligt Indseende med begge Forretningsgrene, gik Hans Christensen i Aaret 1901 over til udelukkende at handle en gros.

Efter 3 Aars Grossererforretning paa Søndergade købte Hans Christensen i 1904 den store Gaard Nr. 6 paa Hospitalsgade, som havde tilhørt afdøde Købmand M. A. Larsen, og hvis store Pakhuse fra Kornsalgets Tid afgav fortrinlig Plads for betydelige Vareoplag. Hertil henflyttede han saa i 1905 Forretningen, efter at der var blevet indrettet Kontorlokaler inde i Gaarden, mens Butiken til Gaden er vedbleven at være lejet ud til en Købmand, og en anden Del af Ejendommen giver Plads for en Grosserer i Isenkram.

FORRETNINGENS EJENDOM, SET FRA GAARDEN

I de mange Lokaliteter, som er til Raadighed for Forretningen, har Hans Christensen nu sine store Oplag af saa godt som alle de Varesorter, der falder ind under hans Branche. I det største Pakhus disponerer han over 3000 Kvadratalen Gulvflade. Paa en Vandring gennem de mange Lofter med deres solide Bjælkekonstruktioner træffer man snart Tændstikker, som kunde synes tilstrækkelige for Tusinder af Tobakspiber, snart bugnende Opstabling af Sækkevarer: Ris, Flormel, Kartoffel- og Sagomel, Boghvedegryn o. s. v., fremdeles Mængder af Margarine og Sukker m. m. En Gasmotor paa 4 Hestes Kraft bringer Varerne til Vejrs ved Hjemkomsten og ned igen, naar de skal forlade Lofterne. Andetsteds finder man Lagre af Brændevin og andre Spirituosa, Fedt og saltet Flæsk i store Kasser fulde, en Afdeling for Olier o. l., samt en for Flasker i alle Størrelser og i stor Mængde fra Aalborg Glasværk. Udenfor ligger store Fade, som indeholder Brændevin; et Skur giver Plads for Tjære, Fernis og Vognsmørelse, et andet for Soda og Salt.

Endnu kan bl. a. nævnes et Loft fuldt af Markfrø og et med Kaffe (ca. 550 Sække), The og Chokolade, samt at selve Kontoret giver Plads for en Fabriks Oplag af Tobakker og Cigarer og for Justerkammerets Udsalg i Horsens. Det fremgaar vel af det allerede skildrede, at Hans Christensens Forretning spænder over et stort Omraade; yderligere kan dette fastslaas ved, at hans Brandassurance for Varer er 100,000 Kr., at der i Gennemsnit omsættes ugentlig ca. 20,000 Pd. Sukker eller aarlig 1 Million Pund (hovedsagelig af dansk Fabrikat) og aarlig 150,000 Pd. Margarine.

Forretningen, hvori 12 Mennesker er ansatte, leverer Varer baade til Detailhandlere i Byen og til Landhandlere i det store Opland, hvis Diameter er mindst 8 Mil. Hans Christensen har paa en smuk Maade realiseret den Opgave, han satte sig: at ville drive sin Virksomhed i Horsens som Storhandel.

STALLKNECHTS FABRIKER

Det *første Jærnstøberi i Jylland* anlagdes i Aaret 1831 i *Horsens* i Gaarden nuværende Nr. 40 paa Søndergade af C. F. Weiss fra Kjøbenhavn. Han nedlagde det imidlertid allerede 1840 og solgte Ejendommen. Denne købtes kort efter af Guldsmed Ulrik Stallknecht, der paany anlagde *Jærnstøberiet* og drev det til sin Død 1858. Det overtoges derpaa af hans Søn, senere Etatsraad Jørgen Stallknecht, der forestod Virksomheden, indtil han i Juli 1906 afgik ved Døden. Forretningens Indehaver er herefter Etatsraad Stallknechts Søn, Frits Stallknecht, der allerede, medens Faderen levede, havde bistaaet ved Ledelsen af Driften. Støberiet er i Tidens Løb bleven udvidet ved Køb af 2 Naboejendomme og forøget med en *Maskinfabrik*.

Jærnstøberiet leverer alle Slags *Støbegods*, og *Maskinfabriken* udfører ligeledes alle store og smaa *mekaniske Arbejder* og leverer specielt Turbiner, Mølletøj og visse Savværks-, Teglværks- og Landbrugsmaskiner.

I Forbindelse med sidstnævnte Fabrik drives der nu tillige en Symaskine-Fabrik under Firma:

»HORSENS SYMASKINEFABRIK«,

hvis Fabrikata er meget udbredte og anerkendte, og som indtil Udgangen af Aaret 1905 har fabrikeret og afsat 59,857 forskellige Symaskiner. Ved Siden heraf fabrikeres der *Cykler* og Patent-Proptrækkemaskiner samt udføres Forniklings- og Galvaniseringsarbejder.

H. MEULENGRACHT

Naar man ser en Oceandamper fylde op ved Bolværket i Horsens, naar man ser en stor Arbejdsstyrke i Aktivitet, mens Dampspillene rasler, og talrige Vogne i Færd med at bortkøre, hvad Damperen har rummet inden sine Jærnvægge, vil man paa Spørgsmaalet, hvem Ladningsmodtageren er, næsten altid faa Svaret: Meulengracht. Storimporten til Horsens fra oversøiske Pladser har i en Aarrække været knyttet til Meulengrachts Navn.

H. Meulengracht, som er født i 1845 og udgaaet af en gammel anset Aarhusslægt, frekventerede først sin Fødebys Latinskole og tog Præliminærexamen. Han uddannedes derefter til Handelen hos sin Onkel Faurschou junr. og var senere i nogle Aar ansat hos den bekendte Hans Broge. Den 1. September 1869 kom Meulengracht til Horsens, hvor han i Begyndelsen væsentlig var Agent for Hans Broge og navnlig drev Kornexport i Kommission for denne. Efterhaanden førte han dog mere og mere Forretningen for egen Regning.

I Midten af 70erne ophørte Kornexporten fra Jylland som Følge af forandret Landbrugsdrift, og i Stedet for gik man over til Import baade af Korn og Foderstoffer. Meulengracht var hurtig i Vendingen til at akceptere den nye Tingenes Tilstand, og han var den første, som hjemforskrev en Ladning Majs. Det var rigtignok kun en Sejlerladning, som han skulde have over England, og den naaede aldrig til Horsens, da Skibet forliste, men Begyndelsen var gjort, og Importen udviklede sig hurtigt.

I 1882 fik Meulengracht, som hidtil havde boet til Leje i Nr. 33 paa Søndergade, Tilbud om Køb af Z. J. Levys Gaard Nr. 7 paa samme Gade og Overtagelse af Levys Forretning med Korn, Foderstoffer, Frø, Kunstgødning m. m. Han slog til og har siden ført sin Forretning, der nu især koncentrerer sig om Korn og Foderstoffer, paa dette Sted. Først i 90erne forøgede Meulengracht Gaardens gamle Pakhuse med et 5 Etages Silopakhus for Korn, hvortil han havde faaet Ideen under et Ophold i Manchester. Forretningen har nu desuden 3 Træpakhuse ved Havnen.

For ca. 12 Aar siden, i 1894, etableredes en Filial i Aarhus under Firma »H. Meulengracht, Aarhus«. Denne Filial gik 2 Aar senere ind under Kornkompagniet i Aarhus, da dette dannedes ved en Sammenslutning af flere derværende Forretninger. Bestyreren af Meulengrachts Filial, nuværende norsk Konsul i Aarhus Chr. G. Hansen, antoges som Kompagniets Direktør, og i Begyndelsen lededes Forretningen fra Meulengrachts Kontor.

Meulengracht har ogsaa udenfor sin Forretning udfoldet megen Aktivitet. Han var saaledes i sin Tid Medstifter af Horsens Telefonselskab, der nu er overgaaet til De forenede sydjydske Telefonselskaber, og da Brødrene Levys Bryggeri gik over til et Aktieselskab, fik han Sæde i dettes Bestyrelse. Da Bryggeriet senere sammen med en Del andre blev sammensluttet i Aktieselskabet »Østjydske Bryggerier«, blev han ogsaa Bestyrelsesmedlem i dette Selskab.

C. J. AGGERBECK
SÆBE- OG PARFUMERIEFABRIKER

I alle Dele af Landet kan man nu købe Sæber og Parfumer fra Firmaet C. J. Aggerbeck i Horsens. Men inden man naaede saa langt, maatte der mange Aars Arbejde til med ihærdig Stræben af den Mand, som i Januar 1852 grundlagde Virksomheden, nu afdøde Fabrikant C. J. Aggerbeck.

C. J. Aggerbeck var en Bondesøn fra Vardeegnen og opdraget ved Landbruget. Krigen i 1848—50 rev ham, som mange andre, bort fra den hjemlige Arne; han kom til en Tid at ligge indkvarteret i Horsens og syntes saa godt om Byen, at han valgte den til sit fremtidige Opholdssted, da Krigstiden var til Ende. Han fik saa Tjeneste hos Sæbefabrikant Krüger, og med sin gode Forstand og hurtige Nemme vandt han snart saa meget Indblik i Sæbefabrikationen, at han mente selv at kunne tage fat derpaa.

C. J. AGGERBECK,
FIRMAETS GRUNDLÆGGER

Det var ved en Udkant af Byen, hvor han havde lejet sig en lille Plads dertil, C. J. Aggerbeck dengang begyndte sin Virksomhed. Smaat var det i alle Henseender, og Aggerbeck var ene Mand om Arbejdet; men han havde Vestjydens Taalmod og Energi, og han vandt stedse fremad, saa Udvidelser blev nødvendige. — I 1862 købte han den store Ejendom Nr. 33 paa Smedegade, hvori Fabriken senere har haft sine Lokaler.

Paa den nye Plads var der Betingelser til Stede for at kunne skabe en forøget Virksomhed, og Aggerbeck benyttede dem. Paa en Rejse til Verdensudstillingen i Paris 1867 anskaffede han Maskiner til Fremstilling af de finere Toiletsæber — kun én Fabrik foruden her i Landet havde paa samme Tid anskaffet saadanne Maskiner — og i Aaret 1872 indlagde han Dampkraft til Fabrikens Drift. Stadig vedblev han at indføre Forbedringer og foretage Udvidelser, efterhaanden som Afsætningen voxede. Fabrikationen, som fra først af kun omfattede enkle Toiletsæber og Talglys, udvidedes nu til ogsaa at omfatte grøn Sæbe og Husholdningssæber tillige med Parfumerier, foruden som ovennævnt de bedste Ting i Haandsæber.

I. M. AGGERBECK,
FIRMAETS NUVÆRENDE
INDEHAVER

Yderligere Vækst og Fremgang fik Aggerbecks Forretning, da han knyttede sin ældste Søn, Firmaets nuværende Indehaver, I. M. Aggerbeck til den. Fra ganske ung havde I. M. Aggerbeck allerede taget Del i Arbejdet, og han uddannede sig siden yderligere ved Ophold i Udlandet, hvorfra han vendte hjem med grundig Indsigt og Viden i sit Fag.

I 1893 trak C. J. Aggerbeck sig tilbage fra Forretningen og overdrog den til Sønnen, som siden har fortsat den under det gamle velrenommerede Firmanavn. C. J. Aggerbeck afgik ved Døden et Aarstid efter.

I. M. Aggerbeck, som nu er en Mand paa 52 Aar, lægger Vind paa altid mindst at være paa Højde med og helst et lille Hestehoved foran Konkurrenterne. Næsten aarlig har han foretaget Udvidelser, i 1900 er der indlagt store moderne Maskiner til Fremstillingen af de finere Toiletsæber, i 1903 er der anlagt Filial i Kjøbenhavn, i 1905 er der indlagt en ny Dampkedel, 3 Gange saa stor som den gamle, og en ny Dampmaskine paa 24 Hestes Kraft; der er tillige indlagt Extraktionsmaskiner til Udvindingen af de rene Blomster-Parfumer, ligesom Fabriken har faaet sit eget Laboratorium.

I de seneste Aar er der lagt en ganske særlig Vægt paa Tilvirkningen af Parfumerieartikler, som Grundlæggeren allerede paa et tidligt Tidspunkt var begyndt med, og denne Fabrikationsgren har sin egen Afdeling, som forestaas af Indehaverens ældste Søn, Prokurist C. A. Aggerbeck, en ung Mand midt i Tyverne, udlært i Faderens Fabrik og uddannet i denne Fabrikation ved Ophold i flere Aar paa store Fabriker i Udlandet.

For med et Tal at antyde Forretningens Vækst gennem de 54 Aar, den har været dreven af Fader og Søn, kan det nævnes, at den nu daglig sysselsætter c. 60 Mennesker ved de forskellige Arbejder, som forefalder, medens C. J. Aggerbeck fra Begyndelsen slet ingen Hjælp havde. Et Blik ind i Pakkestuerne, hvor mange Hænder er i travl Aktivitet med at emballere Sæben eller Parfumeflakonerne med deres fixe Udstyr, viser det store Omfang af Produktionen. Og dette Erhverv, grundlagt af en i Ordets bedste Betydning *selfmade man,* har vist sig stabilt gennem de skiftende Tider.

C. A. AGGERBECK

H. JACOBSEN & CO.

Den intensive Drift og Udviklingen i næsten industriel Retning har i de sidste Aartier bragt Landbruget til i stort Maal at tage Maskiner i sin Tjeneste. Som en ganske naturlig Følge heraf har da talrige Fabriker og Værksteder lagt sig efter Fremstillingen af de forskellige Maskiner og Redskaber, Landmanden har Brug for. Vel indføres der heraf en Del fra Udlandet, saasom England og Amerika, men den danske Industri har med Held optaget Konkurrencen, og flere Fabriker har især bragt det vidt i Fremstillingen af Specialiteter.

Til de Fabriker, der indtager en fremragende Plads paa Specialiteternes Omraade, hører den endnu forholdsvis unge Virksomhed: H. Jacobsen & Co's Maskinfabrik og Jærnstøberi i Horsens. Det er navnlig Hestegange og Tærskeværker til Hestekraft, Firmaet har lagt Vind paa at fremstille, og hvori det ved solidt og dygtigt Arbejde har vundet sig et Navn blandt Landbrugets Mænd, baade nær og fjærnt. Der fabrikeres ogsaa forskellige andre Landbrugsmaskiner af fortrinlig Konstruktion og Arbejde, og Firmaet forhandler anerkendt gode Ting i samme Branche fra andre danske og udenlandske Fabriker. I de Aar, Virksomheden er dreven, har den hentet sig en Række første Klasses Diplomer hjem fra flere Udstillinger.

Fabriken grundlagdes i 1892 af H. Jacobsen, som i 1893 og 94 lod opføre helt nye Bygninger med Ovenlys i Værkstederne. Det hele gør Indtryk af at være praktisk og hensigtsmæssigt indrettet, f. Ex. fører der et Spor fra alle Værkstederne til Lageret af færdige Genstande, hvilket i høj Grad letter Transporten af de tunge Sager. Foruden Lokaler til Jærnstøberi findes der Maskinværksted samt et Model- og Maskinsnedkeri, drevet ved Damp. For et Par Aar siden tilkøbtes en Naboejendom, paa hvis Grund nu er opført en Toetages-Bygning, der udelukkende tjener til Modelkammer.

Fra 1. Januar 1898 optog H. Jacobsen Maskinfabrikant A. M. Andersen som sin Kompagnon, og Forretningen fik da sit nuværende Firmanavn, under hvilket der med Iver arbejdes videre paa at befæste det gode Renommé, der er vundet.

FORRETNINGENS EJENDOM

HORSENS NYE KALKVÆRK

I den nordre Del af Horsens ligger gemt bag andre Bygninger Horsens nye Kalkværk; naar man ikke ligefrem søger det, opdages det ikke let. Men dette, rent ydre set, ligesom tilbagetrukne Etablissement, har haft den vigtige Opgave at levere Bindematerialet, Kalken, til en Mængde Bygninger, som den sidste Menneskealder har set rejse sig.

Det er nu netop 33 Aar siden, der i Horsens skete en Sammenslutning af Kalkovne under Navnet »Horsens nye Kalkværk«. Af de 5 Ovne (Højovne), som dengang fandtes, laa de tre paa Kalkværkets nuværende Plads og ejedes af Fabrikant H. Heide, Bygholms Teglværk. De to andre laa paa Spedalsø og ejedes af H. Heide i Fællesskab med Købmand Z. J. Levy og Murermester A. Fussing. Disse tre Herrer var det, som i Forening med Garver M. Møller og Forvalter Chr. Petersen stiftede Aktieselskabet »Horsens nye Kalkværk« med en Kapital af 40,000 Kr. H. Heide blev Formand i Bestyrelsen, og Chr. Petersen blev Forretningsfører.

Med Aktieselskabets Dannelse forsvandt de gamle Ovne, og der byggedes den nye kontinuerlige Ringovn, som endnu benyttes. Over 500,000 Tdr. Kalk har i de 33 Aar gennemgaaet Brændingsprocessen i Ovnen. Hovedvirksomheden er Kalkbrænding, men der drives ved Siden af ogsaa Teglværk. Raamaterialet til Kalken, som jo kun findes enkelte Steder her i Landet, henter Kalkværket for Størsteparten fra Katholms Kalkbrud ved Glatved Strand paa Grenaaegnen; siden 1880 har Kalkværket haft dette Brud i Forpagtning sammen med Firmaet C. Langballe & Søn, Aarhus. Nogen Faxekalksten brændes der ogsaa paa Værket.

RINGOVNEN

Af kendte Mænd har i Tidens Løb haft Sæde i Aktieselskabets Bestyrelse afdøde Etatsraad Z. J. Levy, afdøde Murermester A. K. Nielsen og ligeledes afdøde Konsul Chr. Fog. I Bestyrelsen sidder nu Forpagter H. Heide, Aarupgaard, Formand, Murermester Chr. J. A. Nielsen og Forretningsfører Chr. Petersen, som i saa lang en Aarrække med Omsigt og Dygtighed har ledet »Horsens nye Kalkværk«.

FRØLUND & WITTRUP

Det bekendte Manufakturvare-Firma Frølund & Wittrup i Horsens grundlagdes i August 1860 af Martin Severin Wittrup og Hans Severin Frølund, som begyndte deres Forretning i Ejendommen Nr. 29 paa Smedegade. M. S. Wittrup, som havde været ansat hos Firmaet M. E. Grøn & Søn i Kjøbenhavn og derfra medbragte et indgaaende Kendskab til Manufakturbranchen, var Forretningens Hovedleder.

Mere end beskeden var Virksomheden i de allerførste Aar. Tiderne var vanskelige og den lokale Konkurrence ikke ringe; ældre Firmaer i Horsens saa just heller ikke med venlige Blikke paa de to Fremmede, som dristede sig til at komme til deres By. Men da saa Landet havde forvundet de mest direkte og følelige Virkninger af Krigen 1864, og der kom Opgangstider for Bondestanden, fik Forretningen Vind i Sejlene. Byen havde et fortrinligt Opland, og dettes velstaaende Landboere kom til at udgøre Firmaets store Kundekreds, som stadig voxede.

M. S. WITTRUP

H. S. Frølund var i 1868 udtraadt af Firmaet, og M. S. Wittrup fortsatte saa Forretningen alene, men under det gamle Firmanavn. Han udviklede den betydeligt Aar efter Aar, og de oprindeligt ganske smaa Lokaler maatte stadig udvides, ligesom Personalet forøgedes. Firmaet havde hurtig erhvervet sig Ry for at betjene sine Kunder udpræget reelt, og man forstaar med det for Øje, at Firmaets Omsætning ved Detailsalg kunde voxe fra 14,429 Rdl. (28,858 Kr.) i 1861 til ca. 200,000 Kr. aarlig først i Firserne.

I Aaret 1874 købte M. S. Wittrup Naboejendommen Nr. 27, og Forretningen henflyttedes saa hertil, efter at der ved en Ombygning var skaffet større tidssvarende Lokaler. Ved Midten af Firserne undergik Forretningen en ikke uvæsentlig Forandring. Den var efterhaanden kommen ind paa en gros Salg til Landhandlende, som ret naturligt søgte til Firmaet Frølund & Wittrup, fordi det baserede sin Hovedforretning paa kurante danske Manufakturvarer. Der var kommet stærk Vext i

NIELS WITTRUP

Landsbyerne, særlig omkring Jærnbanestationerne, og den nye Kundekreds, som Firmaet fik i Landbokøbmændene, lagde det saa meget mere Vægt paa at tilfredsstille, som Detailforretningen var aftagen noget, til Dels paa Grund af de stærkt politisk bevægede Tider i Firserne.

Det var dog en væsentlig medvirkende Grund til Forretningens Omlæggelse henimod en gros, at M. S. Wittrups ældste Søn, Niels Wittrup, dengang 24 Aar gammel, i 1885 indtraadte i Firmaet. Han havde faaet en alsidig Uddannelse i Faget, bl. a. ved 2 Aars Ophold i Hamborg og lige saa lang Tid i Manchester, og han følte Lyst til at føre Forretningen ind i et endnu større Spor end hidtil. Siden er der vedvarende arbejdet i denne Retning, Aar efter Aar er Afsætningen udvidet til stedse nye Egne af Jylland, og Firmaet har nu stadig 3 Rejsende, som besøger hele Landsdelen.

JULIUS WITTRUP

I Aaret 1893 afgik Firmaets gamle Chef M. S. Wittrup ved Døden i en Alder af 59 Aar. Forretningen drives nu af Niels Wittrup og en yngre Broder, Julius Wittrup, i Forening. De har nu bragt Omsætningen op til 1 Mill. Kr. om Aaret, et Resultat, som maaske næppe i nogen anden Forretning af denne Art turde være opnaaet udenfor Hovedstaden. Detailforretningen er bibeholdt, og skønt man ikke har søgt at støtte den ved moderne Midler som stærk Annoncering og Udbyden af Partivarer til meget billige Priser, har den dog stedse holdt knyttet til sig en Kreds af Horsensegnens solideste Landboere. Firmaet Frølund & Wittrup, hvis Hovedartikler er: danske Textilvarer i Bomuld og Uld, udenlandske Kjolestoffer, Klædevarer og Foerstoffer, Korte-Varer, Modehandlerinde-Artikler samt danske og tyske Symaskiner, kan i Ordets egentlige Betydning kaldes et Handelshus, et af dem, der højner en Bys merkantile Anseelse.

HARALD RIX

Kommer man fra Horsens Banegaard op gennem Jessensgade og ind paa Søndergade, der baade er »Strøget« og Byens Stolthed som Følge af dens Bredde, vil man næppe undgaa at lægge Mærke til en 3 Etagers Bygning med Taarn paa Hjørnet af Søndergade og Hospitalsgade. Der findes i selve Bygningens Stil ligesom noget opadstræbende, og hvad Arkitekten her har lagt ind i Bygningens Karakter, er netop typisk for dens Ejer, Harald Rix.

Fra sin Fødeby, Silkeborg, hvor han havde uddannet sig i Manufakturfaget, kom Harald Rix som 21aarig ung Mand til Horsens. Efter nogle Aars Ophold her som Kommis fik han for et andet Firma overdraget at bestyre den Forretning, han nu selv er Indehaver af, og i 1891 overtog han den for egen Regning.

Butiken hørte ikke til dem, der hidtil i stor Mængde havde tiltrukket Kunderne, hvorfor den ogsaa var gaaet over paa andre Hænder, og der var flere ret farlige Konkurrenter ikke saa langt borte. Harald Rix havde da ogsaa til at begynde med kun én Mand til Hjælp i Forretningen, men nu er Antallet af hans daglige Medarbejdere voxet til 9.

Sindigt og støt, uden Brask og Bram, havde den unge Købmand taget fat paa at oparbejde Forretningen, han fulgte godt med paa, hvad Tidernes skiftende Smag krævede, og søgte iøvrigt at lægge sig efter

FORRETNINGENS EJENDOM

HARALD RIX

visse Specialiteter. Gradvis, men sikkert gik det fremad, og nu, mens han er i sin bedste Alder, 41 Aar gammel, sidder Harald Rix som en af Byens største Manufakturhandlere. I 1897 kunde han selv købe Ejendommen, hvori han før havde boet til Leje, og i 1904 lod han foretage en større Ombygning af den, hvorved der paasattes en Etage og Taarnet.

Til Forretningslokaler er indtaget Kælderen under Bygningen, Stueetagen og første Sal. I Kælderen findes Oplagene af Senge og Sengeudstyr; Patent-Fjedermadratser staar i tætte Rækker, Tæpper m. m. fylder det øvrige store Rum. Stueetagen rummer den egentlige Butik, og her dominerer Kjoletøjerne, tæt sammenstablede paa Hylder fra Gulv til Loft. Paa første Sal træffer man Konfektionen; her hænger Overstykker, Kaaber og Trøjer i stor Mængde og rigt Udvalg, og Hylder bugner af Tæpper. I et mindre Sideværelse findes de hvide Varer og Gardinerne, og et andet tjener til Prøvestue.

Harald Rix' Forretning staar som et smukt Vidnesbyrd om, hvad der selv under Nutidens skarpe Konkurrence kan skabes ved sundt merkantilt Blik og stadig Paapasselighed.

INTERIØR FRA LOKALERNE

MURERMESTER A. K. NIELSEN

CEMENTSTØBERI OG SANDBLÆSERI

Da nu afdøde Anders Kjer Nielsen for et halvt Aarhundrede siden (i 1856) fik Borgerskab som Murermester i Horsens, var Forholdene i Byen smaa, og Pengekrisen kort efter hæmmede stærkt Byggeriet, saa Tiderne for dettes Udøvere blev meget trykkende, indtil det efter Krigen 1864 atter begyndte at gaa langsomt fremad. Men A. K. Nielsen, som dengang var en Mand i sin bedste Alder, vidste at klare sig under den vanskelige Periode. Han paatog sig at opføre Præstegaarde i Omegnen, og sammen med en Svend, som senere hen i Tiden blev hans Murerformand, sled han i Arbejdet fra Morgen tidlig til Aften silde. De to gik hyppigt hjemmefra Kl. 3 om Morgenen for ikke at vende tilbage igen før Kl. 10 om Aftenen. Saaledes var i hine Dage Haandværkernes Vilkaar.

Som han havde en enestaaende Arbejdsevne, forstod han ogsaa at følge med i Haandværkets Udvikling, og indtil 2—3 Aar før sin Død den 27. Oktober 1902 vedblev han at lede Forretningen, i en Aarrække dog med Støtte af sin Søn, Chr. J. A. Nielsen, der har fortsat Virksomheden under det gamle Firmanavn. I flere Henseender var han Foregangsmand: han indførte saaledes Rørvævsfabrikationen her i Landet, og for nogle Aar siden anlagde han et Cementstøberi med Sandblæseri. Firmaet har nu tillige som Specialiteter lagt sig efter at bygge runde Dampskorstene og at udføre Isoleringsarbejder ved Damp- og Varmeanlæg.

A. K. NIELSEN

Det er store Byggearbejder, A. K. Nielsen i Aarenes Løb har udført i Horsens. Her kan saaledes nævnes Crome & Goldschmidts Fabriker, som han har ombygget 2 Gange, Bajersk- og Hvidtølsbryggeriet, F. C. Madsens Dampvæveri, Aktieselskabet »Paasch & Larsen, Petersen«s Fabriker, en Del større kommunale Bygninger, det nye Thing- og Arresthus, »Spare- og Laanekassen for Horsens og Omegn«s nye Ejendom samt den ny tekniske Skole. Af Bygninger andetsteds kan anføres Børnesanatoriet ved Juelsminde, Frederik den Syvendes Monument paa Himmelbjerget o. fl. Det er talrige Minder om en flittig og dygtig Mands lange Livsgerning.

JOHAN CHRISTIANSEN

Fra den jydske Landbostand er udgaaet mange dygtige Forretningsmænd, men det hører dog maaske til Sjældenhederne, at fire Brødre alle har haft store merkantile Anlæg. Købmand Johan Christiansen, Horsens, som er født paa Tørringegnen den 18. Maj 1849, er en af fire saadanne Brødre. Han lærte Handelen hos to ældre Brødre, der allerede da havde en betydelig Forretning i Vejle; tilsidst var de fire Brødre sammen i Forretningen.

JOHAN CHRISTIANSEN

Da Johan Christiansen var 28 Aar gammel, altsaa i 1877, forlod han Brødrene og etablerede sig i Horsens, hvor han fik en blandet Forretning med Kolonialvarer, Korn og Foderstoffer osv. i Stedet Nr. 8 paa Sønderbrogade. Her blev der, efterhaanden som Christiansen arbejdede Forretningen fremad, for lidt Plads, og han købte saa i 1882 Stedet Nr. 13 paa samme Gade og henflyttede snart efter Forretningen dertil. Samtidig begyndte han paa Ægexport og indrettede en Præserveringsanstalt for Æg.

Handelen med Korn og Foderstoffer var i Tidens Løb gaaet over til at blive mere og mere en gros, og Johan Christiansen fandt det da rigtigst at holde sig til disse Brancher samt Ægexporten, hvorfor han i 1903 afstod Butiken til en af sine Medarbejdere. Der virker nu daglig et Par og tyve Mennesker i Forretningen, og medens Ejendommen i 1882 blev købt for 50,000 Kr., har Christiansen fra Tid til anden ladet bygge saa meget til, at den nu staar ham i over det dobbelte. De nye Lokaliteter anvendes udelukkende til Ægpræserveringen og til Pakhuse, og alle disse Sidebygninger og Bagbygninger danner et stort Komplex.

Som den driftige Mand Christiansen er, har han ogsaa kastet sig over industriel Virksomhed. Da et Savværk engang midt i 90erne af et Dødsbo blev stillet til Auktion, købte han dette i Forening med sin Broder, Købmand M. Christiansen, Vejle. De to Brødre omdannede og udvidede det til den store Trævarefabrik »Thor«, som er beskrevet andetsteds her i Værket.

Til Johan Christiansens ihærdige Forretningsliv er ogsaa kommet en ikke ringe Deltagelse i det offentlige Liv. Han har været Medlem af Ligningskommissionen i 3 Aar, et Aar som Formand og er Byraadsmedlem siden 1897. Han er fremdeles Næstformand i Handelsforeningen og det ældste Medlem af dennes Bestyrelse. I det hele en Mand, hvis Arbejde og Stræben har sat sig Spor.

TRÆVAREFABRIKEN „THOR“

Talrige Skovens Kæmper, som nu ligger fældede paa Pladsen foran Trævarefabriken »Thor« ved Sønderbrogade i Horsens, vidner allerede for den, der blot i Forbigaaende retter sit Blik mod Fabriken, om den store Virksomhed derinde. Og stifter man nærmere Bekendtskab med Arbejdet inde i Lokalerne og ser Lagrene, som rummes baade der og paa 3—4 andre Steder i Nærheden, da vil det første Indtryk af en virkelig Stordrift end mere fæstne sig.

Paa det Sted, Sønderbrogade Nr. 31, hvor Fabrikens Hovedvirksomhed drives, og hvorfra Ledelsen udgaar, blev der for lidt over en Snes Aar tilbage i Tiden etableret et Træskæreri og Maskinsnedkeri, men kun i mindre Maalestok. En følgende Ejer udvidede det noget, men der var dog endnu kun 20 Mand i Arbejde paa Fabriken, da han sidst i 1894 afgik ved Døden. Ejendommen købtes derefter af de to Brødre, Købmand Johan Christiansen, Horsens, (omtalt andetsteds i dette Værk) og Købmand M. Christiansen, Vejle, som overtog den fra 1. Januar 1895. At der siden er foregaaet en Udvikling, som har mangedoblet Virksomheden, vil det følgende vise.

Da Brødrene Christiansen fik Fabriken, var dens Produktion udelukkende Pakkasser samt Opskæring af Møbel- og Vogntræ. De nye Ejere, som gav Fabriken dens nuværende Navn, lagde sig først især efter Fabrikationen af Smørtræer. Senere har man opgivet denne Branche, men Fabriken aftager til Forhandling Produktionen af Drittelstaver fra 2 Savværker paa Øerne. Endvidere aftages Produktionen fra 4 Savværker, ligeledes paa Øerne, af opskaaret Vogn- og Møbeltræ. Det er nu Forarbejdningen af Træ til Brug for Snedkere, Karetmagere, Trælandlere, Isenkræmmere, Skibsbyggere og Møllebyggere, som spiller Hovedrollen i Fabrikens Drift.

Der fremstilles paa Fabriken saa forskelligartede Ting som Spisestuestole, Salonstole, Restaurationsstole, Sofastel, Blindtræsstel, Anretterborde, Syborde, Pynteborde, Etagèrer, Bogreoler, Havestuemøbler, Havebænke- og Borde, Vogntræ,

BAGPLADSEN (STOLEFABRIKEN)

FABRIKEN SET FRA BAGPLADSEN

FABRIKEN SET FRA GADEN

Landbrugsartikler, Drejerartikler, Billedskærerarbejde og Dekupørarbejde, Møbellister, Rammelister, Fodpaneler og Gerichter samt Pakkasser, deriblandt som Specialitet Ægkasser. Et Bevis paa Mangeartetheden af Fabrikens Produktion er endvidere, at den af Stole alene har 144 forskellige Numre. Desuden forhandles, som ovennævnt, Drittelstaver og tillige Bindemateriale for Dritler, fremdeles tørre Bøge-, Ege-, Aske-, Elle- og Elmeplanker og af finere Træsorter Nøddetræ, Mahogni og Whitewood samt Finerer.

Til Fremstilling af Drivkraften har Fabriken i Nr. 31 nu en Dampmaskine paa 110 Hestes Kraft, og en mindre paa 8 Heste producerer det elektriske Lys til Værkstederne. Fabriken har det største Damptrædrejeri her i Landet; der arbejder daglig 22 Svende. I Træskæreriet farer 9 Baandsave, hver med en Mands Betjening, med rasende Sprutten gennem Træet fra 6 Morgen til 6 Aften hele Aaret rundt.

En stor Del af Grunden til Ejendommene Nr. 31 og 25 var tidligere sumpet Eng; nu er det opfyldt, saa der disponeres over et Areal paa 4 Tdr. Land. Der er blevet bygget paa Grunden hvert Aar siden 1894, og nu maa der ikke bygges mere, uagtet der fremdeles trænges til Udvidelser af Lokalerne.

I en Naboejendom, Nr. 27, har Fabriken lejet Lokale, hvori en halv Snes Mand udelukkende laver Syborde, og hvor der tillige er Lagerplads. Som Følge af den stadig voxende Afsætning købtes tillige for lidt over tre Aar siden Gaarden Nr. 25, hvori nu hele Fabrikationen af Stole foregaar. Paa Pladsen til Ejendommen ser man mægtige Stabler af Planker, og en stor Træbygning, som er opført ud mod den forbiløbende Aa, afgiver Plads for enorme Lagere af færdigt Arbejde. Fra de forskellige Værksteder og større Lagere er der Telefonforbindelse med Hovedkontoret.

Foruden at de Savværker, hvis Produktion Trævarefabriken »Thor«, som tidligere omtalt, aftager, repræsenterer en Arbejdsstyrke paa ca. 150 Mennesker, har Fabriken selv daglig ca. 180 i Arbejde. I Spidsen for hver af de 6 Afdelinger, hvori Arbejdet er inddelt, staar en selvstændig Mester og atter i Spidsen for Mestrene en Overværkmester. Desuden har Fabriken 2 Forvaltere, og 9 Mand er ansatte paa Kontoret. Den samlede Overledelse af hele denne store og komplicerede Virksomhed har Hr. H. Danckert, der i 10 Aar har staaet i Fabrikens Tjeneste, først som Forretningsfører og senere som administrerende Direktør, efter at Fabriken fra 1. Januar 1903 er overgaaet til et Aktieselskab.

Medens Fabriken det første Aar, den var i Brødrene Christiansens Eje, kun havde en Omsætning paa 68,000 Kr., er Tallet nu adskillige Gange større, maaske henved en halv Snes. Fabrikens faste Ejendomme og Maskiner er stegne i Værdi fra 95,000 til 216,000 Kr., og dens Maskiner og Varelager er assurerede for 400,000 Kr. I Aaret 1905 købtes fra Indlandets Skove, i Jylland og paa Øerne, ikke saa langt fra et Hundrede Tusind Kubikfod Træ til Forarbejdning.

Nu tilhører Fabriken, som nævnt, et Aktieselskab. Dettes Kapital er paa 200,000 Kr., men de 200 Aktier, der repræsenterer Kapitalen, ejes paa 5 nær af d'Hrr. Joh. og M. Christiansen. Brødrene Christiansens Driftighed og Foretagsomhedsaand har ikke mindst givet sig et kraftigt Udslag gennem Trævarefabriken »Thor«.

SVEND ANDERSEN
MASKINSNEDKERI OG MØBELFABRIK

Det svingende Hjul har holdt sit Indtog i saa mangt et Erhverv, der tidligere i Ordets egentlige Forstand var Haandværk, var en Næringsvej, hvor den øvede Haand og Armens Kraft i Forening skulde bringe Arbejdet fremad. Ikke mindst Snedkeriet har optaget Brugen af Maskiner, men i Provinserne er det dog ikke af videre gammel Dato; de fleste af Foregangsmændene paa dette Omraade er endnu i deres bedste Alder og fuldt virkelystne, deriblandt Svend Andersen, Horsens, Indehaver af den Forretning, her skal skildres.

Svend Andersen er udgaaet fra et Gaardmandshjem i Omegnen, men af gammel Haandværkerslægt, idet han paa fædrene Side stammer fra Landsbyens Smed engang i forrige Aarhundrede. Han lærte Professionen i Horsens, vendte efter nogle Vandreaar tilbage dertil og etablerede sig i Byen 1889. Smaat var det i Begyndelsen, og noget som at gaa over til Fabriksdrift i Faget tænkte den 26aarige Mand mindst af alt paa. Han lejede sig Værksted og Lagerrum i en Bagbygning til Ejendommen Nr. 42 paa Smedegade for en Afgift af kun 60 Kr. om Aaret, og saa hængte han i sammen med en Lærling.

SVEND ANDERSEN

Imidlertid havde Haandværkerforeningen i Paasken 1890 arrangeret en lokal Udstilling; den unge Mester vakte her Opmærksomhed ved smukt og solidt Arbejde, og saa var hans Fremgangsperiode inde. Kort efter flytter Svend Andersen hen til Nr. 38 og faar sig her en Butik; Forretningen voxer og ret snart staar han med 7 Svende paa Værkstedet. Allerede 1892 flytter han igen og nærmer sig stærkt Byens Centrum, idet han køber Ejendommen Nr. 6 paa samme Gade. Her viser der sig efter faa Maaneders Forløb at være for snævert inden Væggene, og der maa lejes mere Værkstedsplads nogle faa Steder derfra.

Et Mærkepunkt indtræder fire Aar senere i Svend Andersens Virksomhed. Han har paany maattet skaffe sig større Lokaler og derfor flyttet sit Værksted hen til en Bagbygning ved Ejendommen Nr. 5 paa Nørregade, som støder op til hans egen Ejendom. I 1896 indretter han da paa den nye Plads et *Maskinsnedkeri*, og med dette gaar Forretningen fremad i endnu raskere Tempo end hidtil. Da der saa igen melder sig Krav paa mere Plads, og Andersen tillige indser Ønskeligheden af at faa sin Butik henlagt til selve Strøget, køber han i 1900 resolut den store Ejendom Nr. 15 paa Søndergade.

Til den nye Ejendom henflyttes saa hele Virksomheden. Et Lokale i Forhuset med en Gulvflade af 310 Kvadratalen tages i Brug som Butik, og i Gaarden opføres en 3 Etagers Bygning, der kommer til at huse et fuldt- moderne Maskinsnedkeri, Møbelfabrik, Oplag af raat og forarbejdet Træ m. m. Først afgiver en større Gas-

motor Drivkraften, men efter en Ildsvaade i 1905 bliver der indlagt Damp; ved Hjælp heraf faas der nu tillige en fortrinlig Tørrestue, og i alle Lokalerne indlægges der Damprør til Opvarmning.

Femten forskellige Maskiner til Forarbejdning af Træet snurrer nu i Svend Andersens Fabrik, som baade leverer Møbel- og Bygningsarbejde, og af hvis tildannede Træ en stor Del gaar til andre Snedkere og Tømrere. Baade for Møbler og maskintilvirket Træ hentede Andersen sig Diplom af første Klasse ved den

PARTI FRA GAARDEN

store jydske Udstilling i Horsens Aar 1905. I Butiken afgiver Møbler i forskellige Stilarter et Skue, Øjet med Velbehag dvæler ved, og Svend Andersen har ikke villet nøjes med til Brug for sin Fabrik at indforskrive Tegninger af den tyske Masseproduktion, men er i sin By gaaet i Spidsen for at lade danske Arkitekter udføre originale Tegninger.

Et Par Tal vil vise, hvor meget Svend Andersens Virksomhed er gaaet fremad, siden han for 17 Aar tilbage begyndte i det lille Værksted i Bagbygningen. Maskiner og Oplag er brandforsikret for tilsammen 50,000 Kr., og fra den ene Lærling i 1889 er Personalet voxet til nu at tælle 30 Mand, Snedkere, Drejere, Sadelmagere og Savværksarbejdere. Flid og Fremsyn har sammen med Nutidens tekniske Hjælpemidler skabt dette smukke Resultat.

JØRGENSENS HOTEL

PAA Hovedstrøget i Horsens, den brede Søndergade, tiltrækker ingen Bygning sig mere Opmærksomhed end det tidligere Lichtenbergske Palæ, som nu er »Jørgensens Hotel.« Et fornemt Præg hviler over den smukke Façade i Renæssancestil med de to Karnapper og den brede Stentrappe op til Sandstensportalen, ovenover hvilken Lichtenbergernes Vaaben ses, og som omfatter den svære udskaarne Egetræs Dobbeltdør med skinnende gammeldags Dørhamre. Façaden skriver sig fra Anno 1744, da den blev ombygget af Etatsraad Gerhard de Lichtenberg.

Efter at Bygningen senere hen i Tiden havde været i forskelligt Eje, købtes den 1844 af Gæstgiver A. Jørgensen fra Ringsted, som lod den omdanne fra Privatbolig til Hotel, hvad den siden stedse har været. I Aaret 1874 overgik Hotellet fra A. Jørgensens Enke til hendes Brodersøn Fritz Fogh, og efter hans Død har det siden 1886 tilhørt den nuværende Besidder Hr. P. Nielsen. Som Prokurist i P. Nielsens Forretning er nu ansat hans Søn, Hr. Fritz Fogh Nielsen, der er ud-

HOTELLET UNDER KRONPRINS FREDERIKS BESØG I HORSENS 1904

dannet ved Hotelfaget i Tyskland, Frankrig, Schweiz og England, og som i en nær Fremtid vil overtage Hotellet. Dette bliver saaledes vedvarende i den samme Slægts Eje.

Ved Siden af de store Tilbygninger og Forandringer, der i Tidens Løb har fundet Sted, er der altid paa bedst mulig Maade værnet om, hvad der er tilbage fra Palætiden; de enestaaende Lofter og Døre beundres stadig af Kendere, og Lokalernes Stilfuldhed giver Hotellet en egen Hygge, som tiltaler alle de Fremmede.

E. EYDE & CO.s VINLAGER UNDER HOTELLET

Til »Jørgensens Hotel« hører nu foruden det oprindelige Palæ et helt Komplex af Bygninger, hvori drives forskellige Virksomheder. Under selve Hovedbygningen findes en Krypt med mægtige Murhvælvinger, som anslaas til at være 600 Aar gammel. Her har der siden 1887 under Firma E. Eyde & Co. været drevet en stor Vinforretning, og til dette Brug er Krypten næsten ideel. Hotelejerens Søn, Hr. Johs. Fogh Nielsen har siden 1. Januar 1905 været Firmaets eneste Indehaver; han har faaet sin Uddannelse i Tysklands og Frankrigs Vindistrikter og overført disses bedste og mest praktiske Arbejdsmethoder paa de hjemlige Forhold. Forretningen har tillige Lagerkældere paa fire andre Steder i Byen.

AKTIESELSKABET
F. C. MADSENS DAMPVÆVERI

Det gammeldags Haandvæveri er nu omtrent »en saga blott«, mens Dampvæveriet eller Textilindustrien er blevet en stor Erhvervsgren herhjemme. Overgangen til det sidste skyldes foruden den tekniske Udvikling tillige den Omstændighed, at Landboerne ikke mere, som forhen, selv tilvirker deres Forbrug af Varer som Trikotage, Lærreder, Bomuldstøjer, hel- og halvuldne Klædevarer o. s. v. Heraf havde den jo endog i sin Tid et Overskud, som afsattes til Byerne.

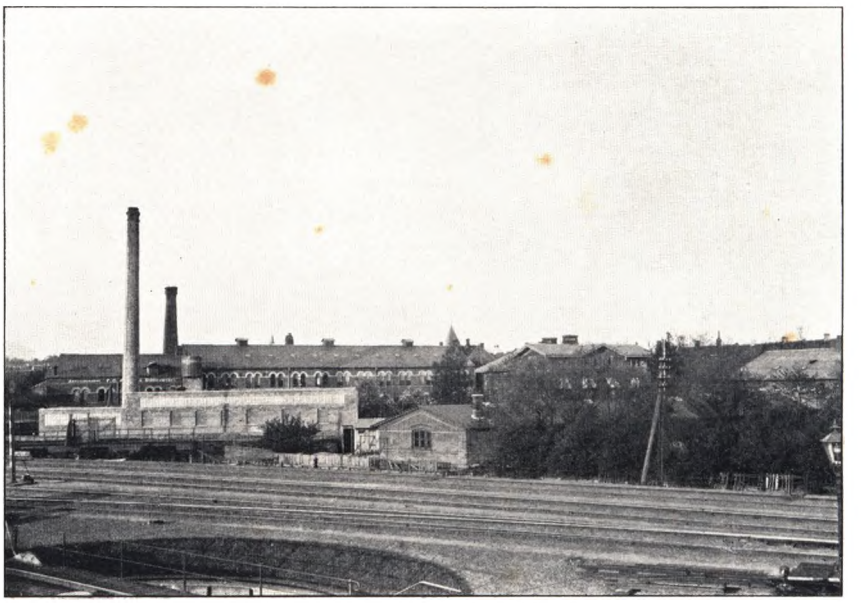

A/S F. C. MADSENS DAMPVÆVERI

F. C. Madsens Dampvæveri i Horsens hører til de Virksomheder i Textilindustrien, som den sidste Menneskealder har set opblomstre. Det grundlagdes i Aaret 1874 af nu afdøde F. C. Madsen, som tidligere i flere Aar havde drevet Manufakturhandel i Byen. Madsen kastede sig særlig over Fabrikationen af Bomuldsvarer, og da han lagde Vind paa at fremstille en god Kvalitet, vandt Fabrikens Produkt hurtig Indgang paa Markedet.

I November 1898 overgik Fabriken til Aktieselskabet F. C. Madsens Dampvæveri, og Hr. M. A. Petersen antoges som administrerende Direktør. Nu omfatter Virksomheden tillige Stykfarvning af blegede og ublegede Bomulds- og Linnedvarer. Fabriken har eget Anlæg for elektrisk Belysning og eget Vandværk med tilhørende Iltningsapparat og Filtrering.

Det gode Renommé, F. C. Madsen skabte, har Fabriken vedligeholdt i Tidernes Løb, og den har hentet sig Anerkendelser hjem fra flere Udstillinger, sidst Diplom af 1. Klasse fra den jydske Industriudstilling i Horsens Aar 1905.

TAGPAPFABRIKEN „DORTHEASMINDE“

JUL. ZACHARIAS & CO.

Til de industrielle Virksomheder, som er mindst kendte af den store Befolkning, hører Tagpapfabrikerne, og dog er enkelte af dem af stor Betydning for vort Erhvervsliv.

Firmaet Jul. Zacharias & Co. forarbejder i deres i Dortheasminde ved Horsens beliggende Fabrik aarlig ca. 2½ Million ℔ Tjære, og imprægnerer hermed over 1 Million ℔ Raapap. Fabriken er for Tiden den største i Danmark, og dens Fabrikater er ansete for at være de bedste her i Landet, af hvilken Grund Omsætningen stiger ganske betydeligt fra Aar til Aar.

Fabriken blev grundlagt i 1896 af Firmaet Jul. Zacharias & Co., Eidelstedt-Hamburg.

I Begyndelsen af 1902 overtog Hr. Jul. Zacharias, ved at træde ud af Firmaet i Hamburg, Fabriken i Dortheasminde for egen Regning og bosatte sig definitivt i Horsens.

Hele Fabrikationen af Firmaets Specialartikler, som Herkulestagpap, Saxolin, Auroratagfarve, Asfaltmasse etc., foretages ved Hjælp af de mest moderne Maskiner — Fabriken har sit eget Elektricitetsværk —, og en 18 HK. Dampmaskine fremskaffer den nødvendige Drivkraft til de mangfoldige Apparater.

I de to sidste Aar har Fabriken som første og eneste her i Landet optaget Fabrikationen af en ny Slags Tagpap, under Navnet: Ny Herkulestagpap. Dette nye Fabrikat kræver i Lighed med Skifer ikke nogen Vedligeholdelse og repræsenterer saaledes Idealet af Tagtækningsmateriale.

Firmaet har et Centralbureau i London for Export, og Herkules og Ny Herkulestagpap er allerede godt kendte paa Udlandets Marked.